

3. ZAGREBAČKI EKONOMSKI FORUM 2012.

GENERIRANJE POSTOJANOG RASTA U HRVATSKOJ
U SILAZNOJ FAZI GOSPODARSKOG CIKLUSA

PODUZETNIŠTVO U HRVATSKOJ:
GDJE SU NAJSLABIJE KARIKE?

RASPRAVA

**FRIEDRICH
EBERT**
STIFTUNG

© Friedrich Ebert Stiftung 2012.

Izdavač:
Zaklada Friedrich Ebert, www.fes.hr

Za izdavača:
dr. sc. Dietmar Dirmoser

Urednik:
dr. sc. Nenad Zakošek

Grafička priprema:
Vesna Ibršimović

Tisak:
KRINEN d.o.o. Zagreb

Tiskano u 300 primjeraka.

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 810446
ISBN 978-953-7043-37-7

3. ZAGREBAČKI EKONOMSKI FORUM 2012.

GENERIRANJE POSTOJANOG RASTA U HRVATSKOJ U SILAZNOJ FAZI GOSPODARSKOG CIKLUSA	5
PODUZETNIŠTVO U HRVATSKOJ: GDJE SU NAJSLABIJE KARIKE?	37
RASPRAVA	51

**FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG**

GENERIRANJE POSTOJANOG RASTA U HRVATSKOJ U SILAZNOJ FAZI GOSPODARSKOG CIKLUSA

Ivo Bićanić

Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

1. UVOD

Sredinom 2012. hrvatsko je gospodarstvo još uvijek u silaznoj putanji (domaći društveni proizvod, osobito industrija, pada, nezaposlenost raste, poslovni pesimizam prevladava, rastu deficiti, ne postoji anticiklična politika, vlada strah od zaostajanja) pa se u najboljem slučaju možemo nadati U-krizi (recesija s produljenim dolom i sporim izlaskom) jer ipak treba vjerovati da će uzlazni dio doći. To je svakako gore od „najboljeg rješenja“ odnosno J-recesije (mala recesija s brzim izlaskom, Njemačka). Gore je i od „drugog najboljeg rješenja“, V-recesije (dublje recesije, ali s kratkim dolom i brzim izlaskom, Amerika). Za utjehu, ima i gorih sudbina, recimo W-recesije (neuspjeli izlazak unatoč znatnom „pumpanju“ s nizom uzastopnih recesija, Velika Britanija) ili ne daj, Bože, L-puta sekularne krize (nakon recesije dulje razdoblje bez izlaska, Grčka). O najboljoj varijanti S-ciklusa (kraće usporavanje rasta s nastavkom visokih stopa rasta, Turska) rijetko tko govori u vezi s Europom premda je to ono što većina svijeta proživljava (i eurocentričnost to zaboravlja). Time su ekonomisti iscrpili „recesijsku“ abecedu (preostalo je samo slovo O koje nije primjereno ciklusima). Naravno, ufanje u U-ciklus nije hrvatska posebnost, cijela sredozemna Europa tomu se nada.

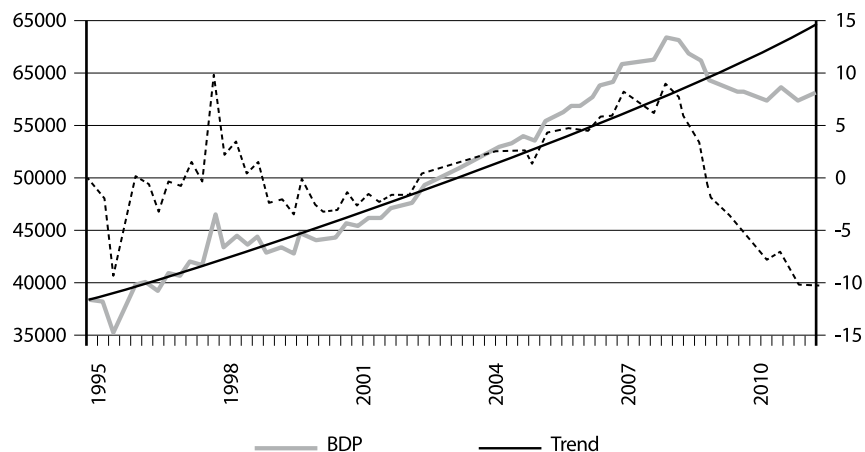
U takvim okolnostima nije čudno da su u žiži pažnje hrvatskih ekonomista problemi kratkog roka i kako pokrenuti rast ovdje i sad. Zanimljive su teme preživljavanja (poticanje zaposlenosti i održavanje proizvodnje te postizanje da primanja pokriju barem nužne izdatke) i veličina fiskalne kontrakcije (koliko veliku fiskalnu kontrakciju stvoriti) te kako rasporediti troškove recesije kroz vrijeme (kako ostvariti povećanje prihoda i smanjenje troškova) i gdje naći magični štapić. Možda jedino čudi da pitanje podjele troškova među stanovništvom (kome koliko smanjiti i tko su oni koji su prije najbolje prošli odnosno sada najmanje pate) nema primjerenu pozornost jer zapravo nema napetosti oko raspodjele. „Mainstream economics“ nudi dva temelja za optimizam. Prvi uvjerenjem da je fiskalna kontrakcija na kraju ekspanzivna (to nije dokazano, ne zna se, ali vjerojatnije nije nego jest, a i sada se sve više piše o pretjeranoj kontrakciji prebrzo i preširoko) i drugi, kako provedene strukturne reforme daju zdrave temelje za rast (to je također jako upitno jer nitko nije dao sadržaj praznoj frazi „nužnih strukturnih reformi“, osim toga taj recept se nudi od 1989. i početka transformacije). U oba su slučaja implikacije optimizma da se „bolni rezovi“ (uglavnom nekih drugih) itekako na kraju isplate (u vrijeme planiranja procjenjivalo se da za organizirano restrukturiranje kada su se jasno znali ciljevi treba najmanje pet godina, a za „velika“ restrukturiranja koja prate razvoj treba i pedesetak godina).

Nema sumnje da je kratkoročni pristup važan, treba preživjeti. No *kurbiranje* i usredotočenost samo na kratki rok ne rješava najvjerojatniji glavni problem hrvatskog gospodarstva. Na kraju rješenje se jedino može naći u temeljima dugoročnog rasta odnosno promjena potencijalnog dohotka. Vrlo pojednostavnjeno, „dugi rok“ može se promatrati kao trend, nekakva „točka gravitacije“ odnosno dugoročna uprosječena staza rasta oko koje se „vrte“ kratkoročne promjene i ciklusi. Veliki je problem recesije i u Europi i u Hrvatskoj to što se čini da je došlo do usporavanja tog trenda. U slučaju Hrvatske to pojednostavnjeno svođenje dugoročne stope rasta na trend prikazano je na slici 1. Na slici 1a linearni je trend, a na slici 1b trend s usporavanjem (usporavanje je računato s H-P filtrom, odnosno polinomom). Ako bismo smatrali da još uvijek vrijedi stara staza rasta, relevantna bi bila slika 1a i s prilično visokim stopama godišnjeg rasta (oko 3-4% godišnje) i vraćanje na nju podrazumijevalo bi polet s visokim stopama rasta (većim od 5%). Smatramo li pak da je

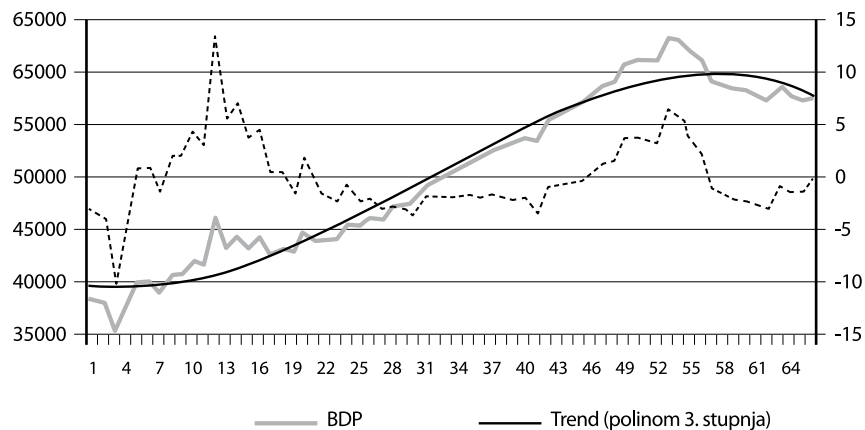
došlo do usporavanja, relevantna bi bila slika 1b i s manjim stopama rasta vratili bismo se na manje dugoročne stope rasta. Vraćanje na stazu slike 1b generira U-recesiju. Ekonomisti sve više procjenjuju (jer zapravo se ne zna) da je relevantna slika 1b za Europu jer je došlo do sekularnog usporavanja, a pogađaju (jer još manje znaju i zbog stanja istraživanja, ali i zbog kratkoće statističkih serija) da je slika 1b relevantna za Hrvatsku.

Slika 1. Trendovi dugoročnog rasta Hrvatske

Slika 1a. Linearni trend

Slika 1b. Nelinearni trend (H-P filtar i polinom)

Zato sredinom 2012. godine, u vrijeme kada hrvatsko gospodarstvo nastavlja kretanje na donjem dijelu svoje U-recesije, nikako ne treba izgubiti iz vida dugi rok i postojani rast. Naime, ako je došlo do sekularnog usporavanja, nije problem Hrvatske samo kurblanje, nego i to na kakvu se stazu rasta ide. Bilo bi bolje da se ide na stazu bez usporavanja. Važnost dugoročne staze postaje jasna ako se zna da se jedino dugoročnim rastom može ostvariti barem pet ključnih ciljeva narodnog gospodarstva. Prvo, rast uvijek vodi povećanju domaće proizvodnje, a često i povećanju potrošnje i rastu blagostanja. Dakle jedino se rastom može postići krajnji cilj ekonomske aktivnosti. Drugo, u pravilu dugoročna staza rasta vodi rastu zaposlenosti i padu nezaposlenosti, a nema dvojbe da zaposlenost ima intrinzičnu vrijednost. Osim toga ljudi nemaju pravo (koji su pojavom poljoprivrednih strojeva počeli uništavati nove tehnologije s ciljem čuvanja posla; povijest je pokazala da tehnološki razvoj stvara daleko više novih radnih mjesta nego što ih gasi), a i „jobless growth“ (rast koji ne prati povećanje zaposlenosti) pojava je kratka vijeka. To su sve hvalevrijedni ciljevi. Treće, za visokozaduženu zemlju viša stopa rasta vodi relativnom padu tereta duga jer se otplaćuje iz većeg BDP-a i teret otplate dijeli veći broj ekonomski aktivnih (zaposlenih). Četvrto, jedino se visokim stopama rasta može postići konvergencija sa zemljama jezgre (zemlje jezgre, za razliku od zemalja periferije i poluperiferije, najrazvijenija su svjetska gospodarstva i jezgrom se smatraju gospodarstva zapadne Europe, Japana i naseljeničke kolonije). Hrvatska je tu zemlja poluperiferije, i to dok je bila dio Austro-Ugarske i Jugoslavije. Ta perspektiva razlikovanja vuče se s jedne strane iz marksizma, a s druge iz pedesetih godina i rada Prebisha i Singera, a u novije vrijeme veliki zamah je dao Wallerstein (1989.). Što je viša stopa rasta u odnosu na stopu rasta gospodarstva jezgre (koja je oko 2% godišnje), to je konvergencija brža i vrijeme sustizanja kraće. Na kraju, rast smanjuje društvene napetosti, čak i perspektiva rasta ima povoljan učinak na njih, a to je vrlo važno u vrijeme recesije za koje je uobičajeno da se povećavaju društvene napetosti.

Iz perspektive dugog roka u kojemu je došlo do sekularnog usporavanja ključno je, dakle, istražiti dvije stvari. Prvo, kako bi se mogla povećati stopa sekularnog rasta hrvatskog gospodarstva 2012. godine. Ne radi se o bilo kakvom povećanju, već o ubrzanju koje podrazumijeva postojano, trajno i stabilno povećanje stope rasta. Na slici 1b to je podizanje linije trenda odnosno vraćanje repića gore ili vraćanje na sliku 1a. Drugo je pitanje kako postići takve promjene i otkriti kakve su institucije pogodne za traženo ubrzanje i kakva je proaktivna ekonomska politika sposobna to postići.

Ovaj će se rad baviti obama pitanjima. Na žalost, morat će biti više spekulativan nego što bi trebao biti. To je neizbježno zbog spomenutog skromnog razumijevanja ponašanja hrvatskog gospodarstva. To nepoznavanje uvjetovano je ne samo kratkim serijama i kakvoćom raspoloživih podataka, nego i stanjem financiranja istraživanja i istraživačkim potencijalima. Zamislivo je da se prva dva razloga u dogledno vrijeme riješe, ali treći je trajnije ograničenje. To znači da nema na raspolaganju obimnije istraživačke „state of the art“ literature i njezinih rezultata na kojima bi se moglo graditi, na koje bi se moglo pozvati i koje bi se moglo koristiti pa je nezaobilazno više nego što je preporučljivo uz nužne ograde koristiti drugu raspoloživu literaturu. U tom smislu odmah treba napomenuti da će se zanemariti Kondratjevljevi dugi valovi i schumpeterijanske promjene tehnološke matrice. Prvo je lakše opravdati, a razlog za drugo je to što Hrvatska nije tehnološki vodeća zemlja nego se po svemu čini da je gospodarstvo unutar granice proizvodnih mogućnosti pa stanje tehnologija uzima kao nešto promjenjivo, ali ipak egzogeno određeno.

2. BENCHMARK: MODERNI EKONOMSKI RAST

Konačni cilj proaktivne politike rasta ekonomistima je jasan tako da imaju „benchmark“ u odnosu na koji mogu mjeriti dugoročan rast. Od sredine šezdesetih ekonomisti imaju mjeru uspješnog rasta, „benchmark“ im je takozvani moderni ekonomski rast. Značenje je odredio 1966. Simon Kuznets koji je moderni ekonomski rast (MER) definirao kao postizanje postojećih visokih stopa rasta u duljem razdoblju koje vode ka gospodarskom restrukturiranju koje prati razvoj i odvija se u prihvatljivom društvenom okruženju. Svaki dio definicije je važan. MER nije kratkoročno ubrzanje (uzrokovano, recimo, zaduživanjem, anticikličnim kurlanjem ili neprirodnim odricanjem), nego visoke stope (oko 5% godišnje ili više) moraju biti postojane (nekoliko desetljeća), podrazumijeva se restrukturiranje (što znači da nema prepreka seljenju resursa i prilagođavanju promjenama pa zato ako i nastanu, kvazirente brzo nestaju) i okruženje mora biti prihvatljivo (diktature, čak i ako su ispočetka prosvijećene, koje guše slobodu i demokraciju, nisu pogodne, baš kao ni pretjerana regulacija, no prihvatljivo okruženje ipak dopušta širok spektar institucionalnih uređenja). Dakle jasno je što se hoće i s čime treba uspoređivati stanje i u odnosu na što treba utvrđivati uspješnost proaktivne politike rasta.

U vezi s MER-om treba raščistiti s nekim lažnim nadama i prepoznati neka zajednička povijesna iskustva, odnosno posebnosti MER-a na koje su dosadašnja istraživanja upućivala.

1. Zemljama nije suđeno da uspiju. Ne ostvare sve zemlje MER i ne uspiju sve u razumnom roku sustići razvijene. Nerijetko zemlje zaostaju. U povijesti ima jednak broj neuspjeha i uspjeha, ali najviše je stagnacija, tako da je ljestvica razvoja kroz vrijeme začuđujuće stabilna.
2. Većina zemalja proživjela je privremena ubrzanja i usporavanja stopa rasta. Svaka nagla promjena nije nužno dovela ni do neuspjeha ni do uspjeha jer nije nužno utjecala na sekularnu stazu rasta i svako ubrzanje nije nužno dovelo do MER-a.
3. Nitko nikada nije predvidio uspjeh (neuspjeh jest), ali svi uspjesi imaju neke zajedničke osobine (gdje prevladava prepoznatljiv događaj, oprezna ekonomska politika i sreća), iako dominiraju posebnosti, što znači da općeg recepta za uspjeh primjenjivo na sve nema.
4. Političari i njihovi ekonomisti (koji im „šapću u uho“) nisu nikada ni predvidjeli, ali ni ekonomskom politikom generirali MER, no mogli su znatno pridonijeti da povoljni splet okolnosti dovede do toga da ubrzanje preraste u MER.
5. Najveći je uspjeh političara to da su osigurali uvjete (osobito institucije) u kojima se ubrzanje koje oni nisu stvorili pretvori u MER ili da nisu zatrli nastanak MER-a jednom kada nastane.
6. Do sada je nastanak MER-a uvijek bila točka diskontinuiteta, često tek kasnije prepoznata, a točka diskontinuiteta redovito se mogla povezati s nekim prepoznatljivim spletom događaja (nažalost, u pravilu je veza prepoznata tek naknadno).

Kako Hrvatska stoji glede MER-a?

Što se Hrvatske tiče, ona u posljednjih 150 godina nije promijenila svoj položaj na ljestvici europskog razvoja (Good, 1994.). Vrlo je važno da se uvijek ima na pameti da Hrvatska u posljednjih stotinjak godina (od 1900.) nikada nije imala MER. U nedavnoj prošlosti (nakon Prvog svjetskog rata) proživjela je četiri ubrzanja, no ni jedno nije prerاسlo u MER. Prvo je ubrzanje poslijeratni polet početkom dvadesetih koji je generiran obnovom Europe (glavna je odlika poleta poljoprivreda i izvoz), drugo je ubrzanje krajem tridesetih uzrokovano izvoznim poletom (u državnoj organizaciji uz uvođenje državnog kapitalizma), treće je s kraja pedesetih generirano posebnim okolnostima (uz polet industrije i centralizirane investicijske odluke), a četvrto dolazi s početkom 21. stoljeća zaduživanjem (praćeno gradnjom autocesta financirano uvozom kapitala). Sva ta ubrzanja bila su privremena i ni jedno nije trajalo ni desetljeće. Ostatak stoljeća (izuzmu li se dva rata) bio je stagnacija ili kriza. Ipak treba naglasiti da su te ocjene temeljene na posrednim dokazima jer je statistička osnova siromašna i nepouzdana. Jedini pokušaj godišnjih procjena, Tica (2004.) odnosno Družić i Tica (2002.), neozbiljan je, Stipetić (2002.) nudi procjene za mali broj *ad hoc* izabranih godina, računi za razdoblje 1945.–1990. nisu s dovoljnom uvjerljivošću usklađeni s računima UNSNA, nego se nudi samo neobjašnjena serija na internetu.

Uzme li se sve to u obzir, postaje jasno kakav bi povijesni singularitet bio kada bi u Hrvatskoj nastao MER.

3. FAKTORI RASTA I KNJIGOVODSTVO RASTA HRVATSKE

Prije bavljenja mogućim sadržajem proaktivne politike rasta u hrvatskim uvjetima korisno je kratko dati pregled onoga što ekonomisti znaju o uzročnicima rasta. Istraživanje uzročnika rasta ima dva dijela. Prvi se bavi faktorima rasta, dakle onim osobinama narodnog gospodarstva koje uzrokuje rast. Drugi se bavi knjigovodstvom rasta odnosno razlaganjem stope rasta na sastavne dijelove.

3.1. OPĆENITO O FAKTORIMA I REGRESIJAMA RASTA

Što određuje rast postojećih gospodarstva? Da bi se to moglo utvrditi, treba imati dovoljno podataka za dovoljno različitih zemalja i pouzdan program računanja. Početkom osamdesetih svi su ti uvjeti ispunjeni i odonda su se stvari popravljale. Ključni događaj bilo je objavljivanje podataka dohotka po stanovniku u međunarodno usporedivim dolarima. Sredinom osamdesetih objavljena je prva verzija poznatih PENNSTATE TABLES. Sada je raspoloživa verzija 7.0, zadnji put ažurirana u lipnju 2011. Objavljivani su i drugi podaci, a

postale su raspoložive i dovoljno duge serije (od 1960.). Od devedesetih ekonometrijski programi postali su lako dostupni velikom broju istraživača. Takav splet niza povoljnih okolnosti otvorio je široko područje primijenjenim istraživanjima.

Sve je počelo „regresijama rasta“ Roberta Barroa (1997.). Daljnjim razvojem ekonometrijskih programa i raspoloživosti javnih podataka regresije rasta postale su „kućna radinost“ i nešto čime se bave studenti u svojim radovima. Počelo se provjerom konvergencije kakvu predviđa neoklasični model rasta (Solow-Swannov model) koja se razgranala u raspravu o β -konvergenciji (apsolutnoj i uvjetnoj), σ -konvergenciji te konvergenciji klubova. Od onda se rad s regresijama proširio u jednostavno „štancanje“ regresija rasta (naslov Sala-i-Martinova članka iz 1997. to lijepo ocrtava). U računanju su se uglavnom koristili panel-podaci, a nešto manje vremenske serije.

U računanju regresija rasta prvo se izabere zavisna varijabla (to može biti stopa rasta BDP-a ili njezina razina ili pak neka relativna mjera rasta) i onda nekoliko nezavisnih varijabli koje se prozovu „faktori rasta“ (njihov je izbor *ad hoc*). Ocjenjuje se da dobro izabrani faktori rasta objašnjavaju promjene zavisne varijable. U tom postupku treba istaknuti tri problema. Prvo, iskustvo pokazuje da rijetko više od pet objasnidbenih varijabli ima statističkog smisla. Proširivanje popisa faktora u regresiji ne pridonosi boljem objašnjenju, iako sigurno ima više od pet odrednica rasta. Nemoguće je dakle utvrditi konačan popis faktora ili nedvojbeno odrediti najvažnije faktore rasta. Da je to moguće, imali bismo zajamčen recept rasta za sve zemlje svijeta. Istraživači će zato uvijek biti osuđeni na izvjesni stupanj neznanja. Drugo, da bi se moglo računati regresije, izabrane faktore treba kvantificirati. Za mnoge faktore to je teško jer je riječ o mekim varijablama koje treba procijeniti (tvrda je varijabla recimo udio bruto investicija u BDP-u, a meka zaštita vlasništva). Treće je vjerojatno najvažnije jer se odnosi na količinu podataka. Pravilo je da za prihvatljivu pouzdanost rezultata treba raspolagati podacima za najmanje 15 godina. Tome se pokušava doskočiti zamjenom vremenskih serija (podataka jedne zemlje iz niza godina) panel-podacima (gdje se račun provodi za mnogo zemalja i mnogo godina te se tako generira potreban broj podataka). Naravno, tim se pomakom u analizu „ukrca“ mnogo pretpostavki. Važna pretpostavka među njima je ona o linearnosti razvoja gdje se pretpostavlja da geografski raštrkane zemlje različitog stupnja razvoja poput Haitija, Hondurasa, Hrvatske, Hong Konga i Nizozemske imaju više-manje zajedničke staze rasta i da se njihov rast može objasniti istim faktorima (kontrolnim varijablama u regresijama i panel-podacima ne rješava se potpuno taj problem).

U različitim objavljenim regresijama rasta korišteno je više od četiristo varijabli, no najčešći je „meni“ pedesetak varijabli mjerenih na razne načine, a osam se faktora najčešće koristi i smatra najpouzdanijima.

1. STOPA INVESTIRANJA mjeri se kao udio investicija u BDP-u. Investicije pokazuju koliko BDP-a neka zemlja ne potroši nego investirajući ostavlja za bolju budućnost. Viša stopa investicija povezuje se s višom stopom rasta. Čini se jednostavno, ali nije jer se javlja problem pristupa (koje investicije: državne, domaće, strane, sve ili neka kombinacija, i gdje: u opremu, zgrade, infrastrukturu, sve ili neka kombinacija) i kakvoće podataka (jesu li svi na istoj razini pouzdanosti). U Hrvatskoj je prosječna stopa investiranja u posljednje tri godine prije recesije iznosila 28,6 posto. To nije puno (u Kini iznosi 43,3%, u Bugarskoj 34%), a ni malo (u Brazilu je 17,6%, u Sloveniji 28,3%).

2. VAŽNOST MEĐUNARODNE RAZMJENE mjeri se udjelom zbroja uvoza i izvoza u BDP-u. Što je viša razina razmjene, očekuje se viša stopa rasta. Ideja iza toga je da veća razmjena pospješuje prelijevanja tehnologije i znanja, uključujući i načine upravljanja, i proširuje područje arbitraže te omogućava uštede obujma, dopušta specijalizaciju, vodi k iskorištavanju komparativnih prednosti, ali i omogućava raznovrsnost potrošnje koja se povećava s rastom. Sve je to osobito važno za malu zemlju (pa ne čudi da je veličina zemlje povezana s udjelom međunarodne razmjene). Trogodišnji hrvatski prosjek prije recesije je 92,3 posto. Uspoređivanje te veličine s drugim zemljama krije mnogo problema jer manje zemlje relativno više trguju (i to s razvijenijim zemljama od sebe), a razvijenije zemlje relativno manje trguju. Taj postotak za Kinu iznosi 69,3%, za Bugarsku 142%, za Brazil 27%, a za Sloveniju 133%.

3. UDIO DRŽAVNIH IZDATAKA najčešće se mjeri udjelom izdataka takozvane opće države i neprofitnih institucija, ali bez državnih investicija, u BDP-u. Trogodišnji predrecesijski Hrvatski prosjek je 18,5 posto i ne odstupa bitno od udjela u sličnim europskim zemljama. Općenito uzevši, smatra se da manji državni izdaci uglavnom znače viši rast jer je više resursa oslobođeno za investicije i manje je interpolacija između investicijske odluke i njene posljedice. Opet postoje problemi uspoređivanja (uobičajen suprotan primjer skandinavske su zemlje s velikim državnim izdacima i visokim rastom), no općeprihvaćeno je da Hrvatska ima veliku, skupu, slabu i nedjelotvornu državu. Tu ćemo temu posebno detaljnije obraditi.

4. STOPA RASTA STANOVNIŠTVA. Računi pokazuju da zemlje s nižim stopama rasta stanovništva (a to su redom više razvijene zemlje) imaju više stope gospodarskog rasta. Hrvatska s negativnom stopom rasta stanovništva za sada tu dobro prolazi, no javlja se problem starenja. Razvijenije zemlje uglavnom problem starenja privremeno rješavaju imigracijom, a u Hrvatskoj je ta brojka zanemariva.

5. EKONOMSKE NEJEDNAKOSTI obično se mjere Ginijevim koeficijentom. To nije najbolja mjera, ali je najpoznatija. Smatra se da visoke nejednakosti snižavaju stope rasta gospodarstva jer stvaraju političku nesigurnost, velike pritiske na preraspodjelu i vode k velikoj i skupoj državi. Prevelike nejednakosti također su loše jer ne generiraju štednju (siromašni ne štede) kojom se mogu financirati investicije i smanjuju sklonost riziku. Unatoč predrasudama, hrvatski Ginijev koeficijent za 2008. iznosi 0,29 i ne ubraja se u kategoriju osobito visoke nejednakosti (slovenski Gini za 2005. bio je 0,24, bugarski je za 2007. bio 0,31, a najviši je brazilski koji je za 2005. bio 0,57). Drukčiji dojam o razini nejednakosti možda je posljedica rasta nejednakosti koji je neminovno pratio transformaciju (do 1990. Gini je bio oko 0,20) i percepcija o nejednakosti koje su možda pod jačim utjecajem krajnjih vrijednosti i raspona, a ne Ginija.

6. LJUDSKI KAPITAL danas je neosporno važan, no više-manje svako je mjerenje nepouzđano, osobito ako je riječ o panel-podacima. Posljednjih pola stoljeća to je vrlo popularan faktor jer je politički i medijski eksploatiran. Budući da se ljudski kapital tretira kao *input* (resurs), očekuje se da viša razina ljudskog kapitala vodi k višoj stopi gospodarskog rasta ne samo kao samostalni faktor, nego i zato što odgađa opadajuće prinose drugih faktora. Novija istraživanja

pokazuju da stvari nisu tako jednostavne i da je često procijenjeni koeficijent u regresijama uz ulaganje u ljudski kapital negativan, tj. da veće ulaganje u „proizvodnju“ ljudskog kapitala smanjuje stopu rasta i da stvar nije u razinama ulaganja (izdacima) u obrazovanje već u efikasnosti ulaganja. Tu Hrvatska ne stoji dobro, ima skup i neefikasan obrazovni sustav i nisku razinu raspoloživog ljudskog kapitala te relativno malo izdvaja.

7. PRITISAK KONKURENCIJE meka je varijabla koja se obično posredno procjenjuje. Korištene su različite zamjenske varijable, od onih izvedenih iz upitnika do mjerila efikasnosti pravosuđa u tom područja. Pretpostavlja se da jači pritisci konkurencije vode k višoj stopi gospodarskog rasta. To se mišljenje ponajprije temelji na utjecaju konkurencije na alokativnu efikasnost, poduzetništvo, tehnologiju i nestanak renti i kvazirenti. Tu Hrvatska ne stoji dobro, a na to upućuje veliki udio države, oligopolistička tržišta, kao i odbojnost prema ulasku novog kapitala.

8. SIGURNOST UGOVORA I ZAKONODAVNI SUSTAV još je jedna meka varijabla. Pretpostavke su poslovanja poštivanje ugovora (odnosno pouzdano brzo kažnjavanje svakog nepoštivanja) i djelotvoran zakonski okvir (pouzdan, brz i jeftin). Upravo zbog važnosti toga nerijetko se kapitalistička privreda naziva „ugovornom ekonomijom“. Opet, ta se varijabla teško mjeri, no notorno je da tu Hrvatska stoji jako loše.

Među ostalim rjeđe korištenim faktorima rasta spomenuli bismo neke za Hrvatsku jako zanimljive: korupciju, strana ulaganja, političku nesigurnost, infrastrukturu, razvijenost i dubinu financijskih tržišta, strukturu bankovnih kredita poduzećima i stanovništvu itd.

Postoji industrija „proizvodnje“ regresija rasta. Sva ta istraživanja pokazuju tri stvari koje se danas mogu smatrati neosporne: (1) stopa investiranja jedini je faktor koji je uvijek statistički signifikantan s jasnom uzročnom vezom između stope investiranja i stope rasta, što znači da bez odricanja jednostavno nema rasta, (2) udio međunarodne razmjene daje statistički signifikantne rezultate, ali ne određuje uzročnost, što znači da velik izvoz ne generira nužno visoke stope rasta jer može i obrnuto, i (3) ni jedan drugi faktor ne daje pouzdane rezultate. Dakle za sve varijable osim udjela investicija i udjela međunarodne razmjene nema čvrstog rezultata koji bi bio statistički signifikantan i sa smjerom uzročnih veza. Rezultat ovisi o tome koje se varijable izaberu na kojem uzorku i za koje razdoblje. Treba uočiti da za gotovo sve postoji nekakva Kuznetsova krivulja. Odnos faktora i rasta je U-oblika ili obrnutog U-oblika. Premalo faktora ne pogoduje rastu, a previše mu šteti. Kako izgleda Kuznetsova krivulja i gdje je točka promjene na svjetskoj raspodjeli veoma je teško odrediti. Kakva je Kuznetsova krivulja i gdje je točka promjene na nacionalnoj razini još je teže odrediti zbog pomanjkanja podataka i kratkoće vremenskih serija. Kakav je odnos svjetske Kuznetsove krivulje i nacionalne još je neizvjesnije. Kao primjer mogu poslužiti ekonomske nejednakosti za koje je Kuznets i definirao svoju krivulju. Male nejednakosti ne generiraju dovoljno štednje i poduzetnike sklone riziku koji mogu generirati MER, a prevelike uzrokuju nesigurnost i pritiske preraspodjeli koji opet ne pogoduju investicijama i rastu. No slično je s mnogim drugim varijablama, premala država nije sposobna ni za svoju ulogu „noćobdije“, prevelika je fiskalno neodrživa i mnogi su računali na optimalnu koja je vezana uz nekakvu Kuznetsovu krivulju.

Neizvjesnost rezultata vezanih uz faktore rasta nije prekinula istraživanja faktora. Rad je išao u dva smjera. Prvi je dalje tražio faktore u okvirima opisanih regresija, uglavnom koristeći različite kombinacije faktora i bolje podatke. Drugi su se okrenuli novom načinu promatranja faktora rasta. Znaju se faktori, ali time nije odgovoreno na pitanje što određuje njih. Dakle, postoje li iza prividnih faktora prafaktori odnosno neki temeljni faktori koji određuju one iz regresija. Na primjer, znamo da je stopa investiranja važna, ali što određuje stopu investiranja? U posljednjih desetak godina prepoznata su tri takva temeljna faktora. To su:

- 1. ZEMLJOPISNI POLOŽAJ.** Zemlje umjerene klime i one s pristupom moru razvijenije su od drugih (recimo tropskih). U tom pogledu Hrvatska stoji jako dobro.
- 2. OTVORENOST PREMA SVIJETU.** Otvorenije zemlje bolje prolaze od zatvorenih. Pod pojmom otvorenosti ne podrazumijeva se samo trgovanje robom i uslugama (tu Hrvatska ne stoji tako loše), već je tu uključena i otvorenost prema novim idejama (tehnologijama), mobilnosti i kapitala i ljudi (gdje Hrvatska stoji jako loše).
- 3. KAKVOĆA INSTITUCIJA ODNOSNO POLITIČKA EKONOMIJA.** Institucije su temeljni faktor čija važnost ekonomisti sve više prepoznaju pa im stoga pridaju sve više pozornosti. Naravno, zbog neodređenosti pojma i teškoće mjerenja taj rad je raznolik i ima mjesta za mnogo doprinosa. Tu Hrvatska najvjerojatnije stoji jako loše jer nema institucije koje pogoduju rastu.

Valja skrenuti pažnju na to da bogatstvo prirodnih izvora (u slučaju Hrvatske Jadransko more) nije među tim temeljnim faktorima. Naravno, oni mogu pridonijeti rastu, kao npr. bogati izvori nafte u Norveškoj, ali postoji i „prokletstvo resursa“, a dobar primjer za to su zemlje Afrike.

3.2. RAČUNANJE REGRESIJA RASTA ZA HRVATSKU

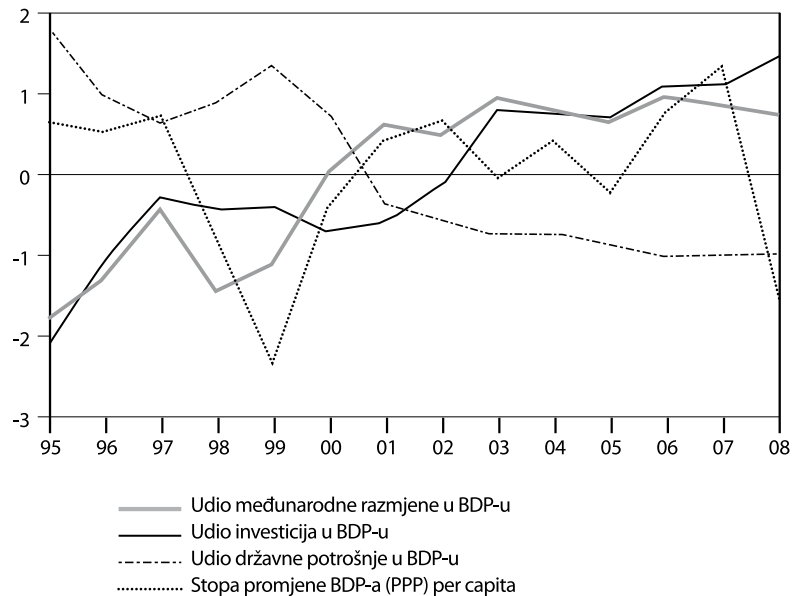
Panel-podaci daju korisne upute gdje treba tražiti faktore rasta narodnoga gospodarstva. No na tom putu u slučaju Hrvatske javlja se nepremostiv problem (uobičajen za svakoga tko pokuša koristiti standardnu ekonometriju): jednostavno još nema 15 godina podataka. To znači da se faktori rasta hrvatskoga gospodarstva ne mogu izračunati. Slijedom toga istraživači su prisiljeni koristiti račune napravljene ili za druge zemlje ili za panele. To pak znači da svako zaključivanje o faktorima rasta hrvatskoga gospodarstva mora biti pod lupom sumnje.

U radu Bičanić–Kukavčić (2009.) izračunalo se nekoliko regresija koje bi mogle objasniti faktore rasta Hrvatske. S obzirom na to da ne postoje pouzdane procjene ljudskog kapitala u Hrvatskoj, da nema dovoljno podataka o nejednakostima, da je stanovništvo konstantno i da se sigurnost ugovora prema našoj procjeni nije bitno mijenjala, uzete su preostale varijable. U regresiji o kojoj ćemo ovdje detaljnije raspravljati kao zavisna varijabla korištena je stopa rasta BDP-a izražena prema paritetu kupovne moći per capita,

a kao nezavisne korištene su tri tvrde varijable: udio bruto investicija, udio međunarodne razmjene i udio izdataka opće države u BDP-u.

Pokazalo se da sve tri navedene objasnidbene varijable nisu statistički signifikantne. Razlog je takvog rezultata za Hrvatsku činjenica da je uračunato prekratko razdoblje (nažalost ne postoji duža vremenska serija) i da su varijable multikolinearne (ovise su jedna o drugoj), što dovodi do određenih problema pri procjeni signifikantnosti koeficijenta. Navedeno se isto tako može vidjeti iz slike 2. gdje je prikazana godišnja stopa promjene BDP-a prema paritetu kupovne moći izraženo u per capita terminima u odnosu na prethodnu godinu, i udio investicija, državne potrošnje i međunarodne razmjene u BDP-u.

Slika 2. Godišnje promjene faktora rasta

Regresijska analiza za razdoblje od 1995. do 2008. nije uspjela objasniti faktore rasta za Hrvatsku (i sumnjamo da će ijedna druga moći), iako se na prvi pogled čini da povećanje udjela stope investicija, državne potrošnje i trgovinske razmjene u BDP-u dovodi do većih stopa rasta. Kasniji računi potvrdili su nepostojanje veze (za investicije vidi Bičanić i Deskar Škrbić 2010., za državnu potrošnju vidi Bičanić i Deskar Škrbić 2011.b, a za međunarodnu razmjenu vidi Bičanić i Deskar Škrbić 2011.a).

Za pouzdaniji zaključak o faktorima rasta Hrvatske trebat će proći nekoliko godina (potrebna je dakle duža vremenska serija). Svi koji za navedene varijable tvrde suprotno zapravo vade rezultate iz rukava, što se da provjeriti jednostavnom statističkom metodom - višestrukom linearnom regresijom. To znači da ovdje kao i za mnoge druge stvari vezane uz hrvatsko gospodarstvo vrijede dvije stvari: (1) ne treba nasjedati na

kvaziegzaktnost koju omogućava klikanje po ekonometrijskim programima koji daju rezultate na tri decimale za prekratke serije s nepouzdanim brojevima i (2) ne treba nasjedati kvazinalcima, a pogotovo Keynesovim šaptačima („*Practical men, who believe themselves to be quite exempt from any intellectual influences, are usually the slaves of some defunct economist. Madmen in authority, who hear voices in the air, are distilling their frenzy from some academic scribbler of a few years back.*“ Keynes, 1937., str.: 383) i Krugmanovim političkim poduzetnicima („*a policy enterpreneur is like the professors, a professional intellectual...[but unlike them] they offer unambiguous diagnosis, even where the professors are uncertain, they offer easy answers even where professors doubt that any easy answer can be found...*“ Krugman, 1994.; str.: 11) jer u pomanjkanju čvrstih ekonometrijskih rezultata caruje loša ekonomska analiza i nepoznavanje makroekonomije.

3.3. KNJIGOVODSTVO RASTA

Osim traženja faktora rasta, drugi je standardni alat ekonomista kada se bave rastom takozvano knjigovodstvo rasta. Tu se stopa rasta razlaže na sastavne dijelove i pokušava se ustanoviti koliko je rast posljedica gomilanja kapitala (investicija odnosno rasta fizičkog kapitala; glede toga postoje problemi mjerenja i usporedivosti kapitala), zapošljavanja radnika (većeg ulaganja rada; nekada se razlikuje doprinos rada i doprinos ljudskog kapitala) i ostalog. Običaj je ostalo odnosno dio rasta koji se ne objašnjava rastom inputa kapitala i rada nazvati opća proizvodnost faktora (TFP), koji se onda tumači kao tehnički napredak (naravno, ekonomisti znaju da ostalo nije samo tehnički napredak, ali lijepo zvuči i postalo je običaj). Pedesetih godina, kada se počelo računati knjigovodstvo rasta, TFP je objašnjavao i do dvije trećine rasta. Nakon mnogo istraživačkog napora (takozvani squeezing the residual) uspješno se smanjio njegov utjecaj do te mjere da se osamdesetih javila nova moda koja je negirala važnost TFP-a i naglasak se stavljao na akumulaciju i investicije odnosno rast se povezivao sa žrtvom štednje i odlaganja potrošnje (TFP se tu vidio kao neka vrsta besplatnog ručka, moglo se rasti bez štednje). Ta nova moda svakako je uspjela prekinuti fetiš tehnologija i tehnološkog napretka, osobito u zemljama koje su unutar granice tehnoloških mogućnosti.

To se razlaganje stope rasta može napraviti uz uvjet prihvaćanja nekih tehničkih pretpostavki. Najvažnije među njima su dobro ponašajuća proizvodna funkcija, obično se uzima Cobb-Douglasova, djelotvorna tržišta u kojima cijene odražavaju oportunitetne troškove, ponašanje kojim proizvođači maksimiraju profite i nepromijenjena raspodjela odnosno nepromijenjen udjel profita i nadnica u BDP-u.

Račun je jako jednostavan i dobro poznat (svaki ga udžbenik makroekonomije ima) pa ne čudi da ga je niz ekonomista provelo i za Hrvatsku. Rezultati su dani u tablici (većina autora daje račun za više razdoblja; ovdje su navedena samo za najnovije). Najviše u oči pada raznolikost rezultata.

Tablica 1. Knjigovodstvo rasta: odabrani rezultati autora, postotak stope rasta BDP-a

	Razdoblje	Radna snaga (rad)	Kapital	TFP
HNB (Hrvatska narodna banka)	1998. - 2006.	0,0%	41,7%	61,1%
MMF (Međunarodni monetarni fond) (2008.)	1996./7. - 2005.	-1,2%	44,6%	57,8%
Burda i Severgnini	1998. - 2003.	3,6%	42,8%	53,6%
Tica i Đukec (2008.), izvorni rezultati Đukec (2008.)	1997. - 2006.	25%	47,5%	27,5%
Moore i Vanvakidis (2007.)	2006. - 2009.*	11,4% 11,6%	63,4% 51,2%	25,0% 37,2%

* prvi red računani s kapitalom iz HNB-a, a drugi iz CROSTAT-a
Izvor: Dirk Krueger, Makroekonomika (2009.); preveli i prilagodili I. Bičanić et al.

Dio te razlike može se pripisati različitom mjerenju (neki računaju za potencijalni BDP, a neki za stvarni) ili razdoblju računanja (između 4 i 10 godina, računi pokrivaju različita razdoblja), ali ne sve. Isto je tako mjerenje količine kapitala problem jer za Hrvatsku ne postoji javan podatak (navodno ga imaju DZS i HNB, ali ga ne objavljuju; seriju ne objavljuje ni jedno istraživanje). To znači da se računi ne mogu provjeriti. Isto tako varijabla zapošljavanja radnika može se procijeniti na više načina, može se uzeti broj registriranih zaposlenih ili zaposlenost izvedena iz ankete o radnoj snazi, a možda bi se najtočniji pristup temeljio na broju uloženi radnih sati.

Pogleda li se pet raspoloživih mjerenja, jedno vidno odskače (Tica i Đukec) i jedino upućuje na relativno značajnu ulogu zaposlenosti i na relativno malu ulogu tehničkog napretka. No to mjerenje treba zanemariti ne zato što je drukčije, nego jer se temelji na pogrešnom mjerenju rasta kapitala pa su rezultati krivi. Rad Tice i Đukeca uključen je ne zbog nepouzdanosti rezultata nego zbog nečeg važnog. On upozorava na opasnosti „preuzimanja“ rezultata koji izgledaju standardno, rezultati se citiraju i koriste i počnu živjeti svoj život, a u tome se zaboravi pogrešan račun koji ga je proizveo. Puno se takvih sumnjivih podataka mota po Hrvatskoj.

Više čudi da toj raznolikosti pridonose rezultati računanja i na cijenenim adresama. HNB (koji se opravdano izborio za reputaciju pouzdanosti) i MMF (koji ima stotine istraživača i standardizirane pristupe) imaju uvelike drukčije rezultate. Što se rada tiče, u jednom mjerenju uloženi rad predstavlja nazadak (šteti rastu), kod dva nije osobito važan, a samo mu jedan rezultat daje važnost. Rezultati kažu da zapošljavanje jednostavno nije ono što generira rast u Hrvatskoj. To se umnogome poklapa sa stiliziranom činjenicom da zbog zakašnjelih reformi i nerestrukturiranog gospodarstva još uvijek postoji višak zaposlenosti (fiktivna zaposlenost) pa shodno tome ne treba čuditi ako recesija bude iskorištena ne samo za ciklično, nego i strukturno smanjenje zaposlenosti (i povećanje nezaposlenosti). Što se doprinosa kapitala tiče, opet se ističe jedan rad koji mu daje veliku važnost, a tri su slična. No u svakom slučaju nije sporno da su investicije i odlaganje tekuće potrošnje važan uzročnik rasta (19. stoljeće nije mrtvo!). Što se tehničkog napretka tiče, opet uz jedan izuzetak, on je važan i objašnjava više od pola rasta. To ne treba čuditi jer je Hrvatska srednje razvijena zemlja unutar granice proizvodnih mogućnosti koja preuzima, a ne stvara nove tehnologije. Politički najkorektniji u smislu da je najbliži stiliziranim činjenicama

jest rezultat MMF-a (njegovi rezultati govore da zbog nerestrukturiranog gospodarstva postoji višak zaposlenosti pa zapošljavanje ne pridonosi rastu, a ne izjašnjavamo se između doprinosa kapitala odnosno štednje/investicija i novih tehnologija čiji je utjecaj vrlo sličan). Nešto manje korektni, ali u istim su općim okvirima rezultati HNB-a. Dva privatna (neinstitucionalizirana) istraživanja prepoznaju veću ulogu rada, a jedno osobito malu ulogu tehničkog napretka.

Raznolikost rezultata o knjigovodstvu rasta u Hrvatskoj podsjeća na još jednu stvar. Treba biti vrlo obazriv kada netko nudi rezultate ili, još više, recepte na temelju znanstvenih, profesorskih i stručnih istraživanja ili istraživanja iz pouzdanih izvora. Svaki političar može sebi naći svog ekonomista koji će mu reći ono što je htio čuti i to će potkrijepiti tablicama, brojevima, slikama i citatima autoriteta (da o Powerpoint prezentaciji ne govorimo). Valja se u tom smislu opet prisjetiti spomenutih Keynesovih šaptača i Krugmanovih političkih poduzetnika.

4. PRISTUPI IZGRAĐIVANJU PROAKTIVNE POLITIKE RASTA

U uvjetima takve visoke razine neznanja o funkcioniranju hrvatskoga gospodarstva, ali i u želji da se ubrza konvergencija, vrlo je razumno pokušati proaktivnom politikom postići razvojne ciljeve.

Naravno, ovakvi naponi nisu novi i postoji stoljeće stara tradicija pokušaja proaktivnih politika rasta jer već više od 100 godina političari s nekim ekonomistima pokušavaju proaktivnom ekonomskom politikom trajno povećati stopu rasta narodnoga gospodarstva. Donedavno su se ti pokušaji odnosili na rast manje razvijenih zemalja i pokušaje ubrzanja njihove konvergencije s gospodarstvima jezgre (najrazvijenijim svjetskim gospodarstvima). Posljednjih dvadesetak godina nastojanja su se proširila i sada se pokušava povećati ravnotežna stopa rasta ne samo manje razvijenih, nego i najrazvijenijih (o tome na primjer govori Lisabonska deklaracija, a i još u povojima noviji Pakt o stabilnosti i rastu).

No s obzirom na to da je Hrvatska srednje razvijena zemlja (prema klasifikaciji Svjetske banke *upper middle income economy*) i zemlja poluperiferije, zanimljivije su politike rasta prilagođene takvim zemljama. Kada političari i društva koja predstavljaju nisu bili zadovoljni brzinom i načinom na koji kapitalistička privreda vodi ka konvergenciji, donosili su se paketi proaktivnih politika rasta. Oni su bili vrlo različita opsega, od zamjene kapitalizma s državnim komandnim planiranjem na jednoj krajnosti do blagih intervencija glede uklanjanja tržišnih neuspjeha i uređivanja države noćobdije na drugoj (treba priznati da motivi generiranja viših stopa rasta nisu uvijek bili altruistički jer se u oblikovanju politika rasta često vodilo i zahtjevima političkog ciklusa i reizbora političara na vlasti).

Prvi pokušaji proaktivnih politika rasta idu tragom Gerschenkronova slijeda putova industrijalizacije i modernizacija. Gershenkron (1962.) naglašava da u posljednjoj (trećoj) fazi država ima prevladavajući utjecaj i preuzima odgovornost za rast (za razliku od prve u kojoj se rast temelji na aktivnostima poduzetnika koji kapital traži na tržištu vrijednosnih papira i drugoj u kojoj prevladavaju monopoli ili oligopoli, a glavni izvor kapitala su banke). Zanimare li se austro-ugarski pokušaji s početka stoljeća (vidi Good 1984.), koji su inspirirali Gerschenkrona, prvi sveobuhvatni pokušaji da se proaktivnom politikom rasta znatno ubrza rast javljaju se u Sovjetskom Savezu. To je dvadesetih godina NEP, a onda se u tridesetima počinje s komandnom ekonomijom i petogodišnjim planovima (za prikaz vidi Družić 1989. ili Nove 1994.). Proaktivne politike rasta bitno manjeg opsega, ali začuđujuće sličnih ciljeva, javljaju se kasnih tridesetih s pojavom državnog kapitalizma u „zemljama između“, uključujući i Kraljevinu Jugoslaviju (Good 1994.).

Nakon Drugog svjetskog rata proaktivne se politike razilaze u dva smjera. Prvi nastavlja s državom dominiranim rastom i on prevladava u zemljama socijalizma i možda nekim zemljama Dalekog istoka, ali u posve drukčijem obliku. Drugi je prilagođen tržišnim gospodarstvima i primjenjuje se u ostatku svijeta. Uspjesi su različiti. Socijalističko planiranje u raznim svojim oblicima (od indikativnog planiranja u Jugoslaviji na jednoj krajnosti do autarhičnih centraliziranih komandnih ekonomija poput Rumunjske na drugoj) nije uspjelo ni glede konvergencije, tehnološkog napretka ni efikasnosti (za primjere vidi Aerts i Milward 1990., Kaser 1986. ili Nove 1884.). Gospodarski uspjeh „azijskih tigrova“ doveo je do bogate literature. Neuspjeli gospodarski rast Afrike, osobito subsaharske, također je generirao bogatu literaturu koja još uvijek raste.

Do osamdesetih godina (a osobito pedesetih i šezdesetih) proaktivne politike rasta svih vrsta uvelike su se temeljile na *ad hoc* teoriji i skromnim rezultatima primijenjenih istraživanja i rijetkim i kratkim iskustvima. Bilo je to vrijeme genijalnih erudita i prevlasti *a priornog* razmišljanja (Schumpeter i Kaldorove stilizirane činjenice najbolji su primjeri, ali popis zanimljivih autora vrlo je dug). To znači da empirijska osnova nije bila bogata. Niti je bilo priča o rastu niti je bilo podataka za vremenske serije ni panel-podatke. Od kraja osamdesetih, točnije od objavljivanja PENNSTATE tablica dohotka po stanovniku u međunarodno usporedivim dolarima za stotinjak zemalja, stvari se mijenjaju. Od onda proaktivna politika rasta ima sve jače uporište u rezultatima primijenjenih istraživanja. Vremenom se javljaju i druge baze, a vremenske serije postaju dovoljno duge da podaci postaju iskoristivi i u tom obliku. To vodi k procvatu istraživanja rasta: javljaju se nove teorije (endogeni model rasta, Romer 1990.), doraduju stare (Solowljev se proširuje uključivanjem ljudskog kapitala, Mankiw, Romer i Weil 1992.) i javlja se brzorastuće bogatstvo rezultata primijenjenih istraživanja.

Daleko sporije javljaju se analize iskustva rasta pojedinih zemalja (priče o rastu odnosno *growth narratives*, Rodrik 2003.). S vremenom njihov broj znatno raste, a bogatstvo rezultata koje nude vodi k sve većem utjecaju. Primijenjena istraživanja dovela su do proširenja stiliziranih činjenica rasta (Kaldorove su dopunjene Romerovim i Jonesovim) i preispitivanja putova konvergencije, a priče su iznjedrile neke zajedničke osobne politike rasta. Krajem osamdesetih, zalaskom socijalizma, pitanja vezana uz rast bitno su pojednostavnjena jer je nestala alternativa temeljena na netržišnim rješenjima i planiranju razvoja na razini narodnoga gospodarstva. Više podataka dovelo je do bogatije analize konvergencije pa se uz apsolutnu javljaju i uvjetne konvergencije i konvergencije klubova.

Nakon 1990. postoje samo proaktivne politike rasta ovog drugog i trećeg tipa (izuzme li se Kina i Vijetnam). Takve politike osobito podržavaju međunarodne financijske organizacije, ali, što je za Hrvatsku možda važnije, i Europska unija. Riječ je o proaktivnim politikama rasta koje ničim ne dovode u pitanje tržišnu alokaciju, otvorenost i kapitalističke odnose.

U tom razvoju tri politike rasta izgubile su vjerodostojnost. Prvo, ciljana industrijska politika, drugo, meko planiranje i treće, zatvaranje. Dakle, ne vjeruje se da se mogu točno odabrati pobjednici, lokomotive razvoja i nacionalni šampioni. Gospodarska arhitektura (pa i hrvatska) puna je posrnutih šampiona i zaglibljenih lokomotiva. Ne samo da iskustva takvih izbora nisu ohrabrujuća, nego veličina zemlje i ubrzanje tehničkog napretka uspjehe takvih politika čini još upitnijima. Uzme li se u obzir i informacijsko opterećenje takvih ciljanih politika (raspravu o njemu vidi u Krugman 1996.), njihov neuspjeh ne čudi, čudi daleko više njihovo neprekidno javljanje i uporno nuđenje kao način za generiranje MER-a. Nestalo je i meko planiranje u obliku vertikalne industrijske politike (EU je čak izrijekom zabranjuje zemljama članicama), ali se zadržalo meko indikativno planiranje (u obliku neobvezujućih strategija) koje svoje korijene vuče iz Koopmansove sekundarne neizvjesnosti (baveći se planiranjem i optimalnim rastom Koopmans je predložio razlikovanje primarne neizvjesnosti na koju se nikako ne može utjecati od sekundarne neizvjesnosti koja nije egzogeno dana; primjer prve je klima, a primjer druge monetarna politika ciljane inflacije ili zakon o fiskalnoj odgovornosti). Taj se rezultat proteže i na novčarstvo, subvencije i zaštitu domaćeg gospodarstva. Na kraju nedvosmisleno je dokazana prednost otvorenosti jer je neosporno da otvorenost i rast idu zajedno i da je razdvajanje domaćih i svjetskih oportunitetnih troškova ekonomski vrlo skupo. U skladu s tim na svako zatvaranje i ograničavanje razmjene gleda se s negodovanjem (premda se ti pritisci u različitim razinama javne potpore redovito javljaju).

Grosso modo danas se pet pristupa politici rasta smatra prihvatljivim (u žargonu tog posla naziva ih se *growth identification and facilitation policies*; pregled je u Velde 2011.). Naravno, postoji preklapanje među njima: svaki je dovoljno općenit da ga je teško posve opovrgnuti i za svaki je potrebno mnogo truda da se prilagodi posebnostima nekog danog trenutka i nekog danog gospodarstva. No ipak su dovoljno različiti da podrazumijevaju drukčije prioritete u oblikovanju proaktivne politike rasta.

Prvi je pristup (ne po vremenu nastanka i važnosti) **algoritam oponašanja**. On se temelji na pojednostavnjenju ciljeva i izboru politike razvoja. Osnovna je ideja da se do uspjeha dolazi putem oponašanja sličnih uspješnih zemalja. Nudi se postupak prepoznavanja zemlje koju treba imitirati (za Hrvatsku, na primjer, to nikako ne mogu biti ni Finska ni Danska), a time i ciljeva koje treba ostvariti. U tom se pristupu najmanje mora razmišljati i prilagođavati politiku lokalnim uvjetima jer se najviše može preslikati. Možda u svom najsirovijem obliku nije previše zanimljiv, ali sadrži dvije važne ideje koje nikako ne treba zanemariti. Prva: ni jedno gospodarstvo nije potpuni singularitet nego se u njemu može prepoznati mješavina lokalnih i općih pravilnosti rasta. Drugo slijedi iz spomenutog, jer to znači da su opća iskustva odnosno iskustva drugih relevantna i da ima mjesta ograničenom oponašanju.

Drugi je stvaranje uvjeta za **konkurentnost**. Opravdanost tog pristupa izvodi se iz prednosti liberalizirane međunarodne razmjene i uvjerenja da je stopa rasta uvijek povezana s otvorenosti i izvozom. Budući da izvoz ovisi o konkurentnosti, problem se

pojednostavnjuje tako da je jedini cilj konkurentnost države i tvrtki. Konkurentnost se pak gotovo u pravilu tumači kao cjenovna konkurentnost, a to znači jeftiniji inputi rada te fiskalne olakšice i pogodnosti. Taj pristup osobito je popularan otkako se računa kompozitni indeks nacionalne konkurentnosti, a u Hrvatskoj čak postoji i Odbor za nacionalnu konkurentnost. Premda je izvor neosporno važan, usredotočenost na neprecizno definiranu konkurentnost zaboravlja da su akteri međunarodne razmjene tvrtke, a ne države, i podrazumijeva nedokazanu uzročnost od otvorenosti k stopi rasta, a i podcjenjuje utjecaj različitih transmisivskih mehanizama tijekom ciklusa.

Treći je stvaranje povoljne **poduzetničke klime** koje zagovara Svjetska banka. Tu se prepoznaje da u tržišnoj ekonomiji slobodni poduzetnici donose odluke o investicijama i obujmu proizvodnje te zaposlenosti i da država mora imati drugorazrednu ulogu. Problem se onda pojednostavnjuje tako da se svede na mjere koje potiču poduzetničke odluke i proaktivna politika rasta svodi se isključivo na stvaranje povoljnih uvjeta za poduzetnike. To ponajprije znači pravnu sigurnost, osobito sigurnost ugovaranja i postojanost pravnih normi, djelotvornu javnu upravu, osobit brzo donošenje odluka i nekorumpiranost te brigu za dovoljnu infrastrukturu, javnu kao što su ceste, ali i privatnu kao što su telekomunikacije, i na kraju predvidivost ekonomske politike, osobito fiskalne i monetarne. Temeljna je ideja da će se svi drugi problemi „složiti“ ako se stvori poduzetništvo. Naravno, do toga ne mora doći.

Četvrti je razvijanje **spособnosti prihvaćanja**. Polazi se od toga da su manje razvijeni unutar krivulja proizvodnih mogućnosti i da nemaju sposobnost prihvaćanja naprednih tehnologija i načina upravljanja, ali i institucija modernog kapitalizma. U takvim uvjetima dvije su stvari važne. Prvo, to su okolnosti za Kirchenerove poduzetnike (to su oni koji uglavnom preuzimaju tehnologije, koje dopunjuju i razvijaju te imitacijom približavaju gospodarstvo svojoj krivulji proizvodnih mogućnosti, za razliku od schumpeterijanskih koji kreativnom destrukcijom otkrivaju nove tehnologije i pomiču krivulju proizvodnih mogućnosti). Do rasta će dovesti sve ono što osposobljava gospodarstvo da bude institucionalno i tehnološki sposobno priključiti se vodećima i doći na krivulju proizvodnih mogućnosti. Drugo je stvaranje kulturnog kapitala koji omogućuje prihvaćanje pravila ponašanja modernog kapitalizma.

Peti je **dijagnostika rasta** i prepoznavanje tvrdog ograničenja. Pristup se usredotočuje na prepreke rastu i razvrstava ih po važnosti, s time da u jednom trenu samo jedno ograničenje može biti tvrdo. Rast se postiže sukcesivnim uklanjanjem tvrdih ograničenja, a usredotočenjem na bitno omogućava se da taj pristup generira najveće stope rasta i najštedljiviji je. Budući da je to pristup odabran u ovom istraživanju, detaljnije će biti objašnjen u nastavku.

Postoji i šesti izvanredno zanimljiv pristup koji predlaže Krugman (1994.). On se svodi na neselektivno biranje samo onih mjera koje potiču rast **proizvodnosti**. Pristup nikada nije naišao na osobito zanimanje izvan ekonomske struke, možda zato što polazi od priznavanja ograničenja, čemu političari svakako nisu skloni, a još manje ekonomisti koji ih savjetuju. Njegova velika prednost koja je isticana od početka relativno je nezahtjevna informacijska baza, što znači da je primjenjiv u uvjetima skromnog razumijevanja funkcioniranja gospodarstva.

5. OSNOVNI REZULTATI DIJAGNOSTIKE RASTA HRVATSKOGA GOSPODARSTVA POČETKOM 2012.

U ostatku ovoga rada istražuju se implikacije koje bi dijagnostika rasta mogla imati za oblikovanje proaktivne politike rasta u Hrvatskoj sredinom 2012. Dva su opravdanja izbora dijagnostike rasta dana u odjeljku 5.1. Prvo opravdanje je na načelnoj razini, ukratko su objašnjene opće osobine pristupa dijagnostike rasta i koje su njegove načelne prednosti. Drugo je objašnjeno zašto se dijagnostika čini najprikladnijim pristupom za gospodarstvo kao što je hrvatsko: malo poluotvoreno gospodarstvo s mnogo ograničenja gdje je poznavanje njegova funkcioniranja manjkavo i u kojem u posljednjih 20 godina nije bilo sustavne proaktivne politike rasta i koje proživljava produženi recesijski dol. U odjeljku 5.2 izvodi se glavno ograničenje rasta hrvatskog gospodarstva.

5.1. OSNOVE PRISTUPA DIJAGNOSTIKE RASTA

Dijagnostika rasta noviji je pristup oblikovanju politike rasta i već se smatra dijelom *mainstream economicsa*. To je pristup koji se pripisuje Daniju Rodriku i koji je prvi put razrađen u Hausman et al. 2005. Od onda je primijenjen na niz zemalja, pregled je dan u Rodrik 2007., a i na internetu je naveden niz primjena. Dakle riječ je o provjerenom pristupu objašnjavanju prepreka rasta i predlaganja proaktivne politike rasta na temelju toga.

Pojednostavnjeno, dijagnostika rasta temelji se na dvije osnovne pretpostavke.

Prva je osnovna pretpostavka da prepreka rastu ima mnogo, ali među njima nisu sve jednako važne u danom trenutku i samo jedna predstavlja glavno ograničenje. Ta je ideja posuđena iz linearnog programiranja ili Lagrangeove optimizacije. Potonja se definira kao maksimizacija funkcije cilja uz niz ograničenja od kojih barem jedno mora vrijediti s jednakosti. To ograničenje koje vrijedi s jednakosti naziva se strogim ili glavnim ograničenjem (izvorno *binding constraint*). Možda će matematički zapis pridonijeti jasnoći pristupa dijagnostike rasta. Opći nelinearni program podrazumijeva maksimizaciju funkcije cilja $F(x)$ pod uvjetom da su zadovoljena ograničenja $g(x_i) = b_i$, $x_i \geq 0$ gdje za barem jedno ograničenje vrijedi $g(x) \leq b$, $x \geq 0$. Ovo potonje koje vrijedi sa znakom jednakosti naziva se glavnim ograničenjem.

Druga osnovna pretpostavka slijedi iz prve. Proaktivna politika rasta može uključivati razne mjere i one mogu povećati stopu rasta, ali se uklanjanjem glavnog ograničenja postiže najveća učinkovitost ekonomske politike, a bavljenje ostalim uz manje efekte na stopu rasta rasipno je i neučinkovito troši resurse.

Objašnjavajući implikacije te pretpostavke Rodrik (2003.) navodi da se proaktivnoj politici rasta i uklanjanju prepreka rasta može pristupiti na nekoliko načina. To su proaktivne politike koje nude (1) savršeno, potpuno i sveobuhvatno rješenje, (2) izgradnju politike

u koracima koji počinju od najlakše ostvarivih podciljeva, (3) mjere koje se usredotočuju na uklanjanje najveće prepreke i (4) poticanje rasta tako da se redom uklanjaju stroga ograničenja rasta. Ovo zadnje je dijagnostika rasta, no zbog njihove popularnosti korisno je ukratko objasniti i ostala tri. Ne samo zbog toga što će time biti jasnije implikacije dijagnostike, nego su ti drugi pristupi vrlo popularni pa je korisno znati njihove implikacije.

Savršeno rješenje podrazumijeva da se mogu otkriti komparativne prednosti, i one prirodne i one stvorene. U kontekstu poticanja rasta male zemlje poput Hrvatske to znači da se mogu izračunati proizvodi i sektori koji mogu stvoriti lokomotive i šampione rasta, dakle uspjeh. Ako država sama ne preuzme na sebe poduzetničku odgovornost, to radi savršenom posrednom centralizacijom. Rezultat je isti. Taj je pristup još jako živ u nas (a ima i dugu tradiciju, stariji će se sjetiti Obrovca) i doista mnogo ekonomista misli da zna kojim sektorima i proizvodima pokrenuti rast. U teoriji je to možda moguće, ali su problemi i zahtjevi računa tako veliki da se to u stvarnosti ne može.

Drugi je pristup gradnji politike rasta to da se počne graditi od **najlakše ostvarivih ciljeva**, dakle i najlakše rješivih, i ide prema sve složenijima. Opravdanje tog pristupa je to da je toliko truda već uloženo i uspjeha postignuto da kada se dođe do težih stvari, više se ne isplati prekinuti. Nedavni su primjer pregovori Hrvatske i EU. Počelo se sa statistikom i znanosti i tek kada je tridesetak poglavlja bilo riješeno, prešlo se na pravosuđe i ljudska prava te brodogradnju. U kontekstu rasta valja prvo riješiti ono što nije sporno jer pridonosi rastu, recimo školovanje, a tek kasnije se baviti prenapuhanim potporama u Hrvatskoj. Problem je tu vrijeme (dugo treba da se dođe do bitnog) i međusobna suprotstavljenost ciljeva.

Treći je pristup odmah se uhvatiti u koštac s **rješavanjem najvećeg problema** (odmah primiti bika za rogove). Na primjeru pregovora s EU to bi značilo početi od poglavlja Zakonodavstvo i ljudska prava i tek kada je ono riješeno, ići na sljedeća poglavlja. Ako se tu ne polome zubi, onda će rješavanje ostalih ograničenja ići lakše. Prvo, pretpostavlja se da se najveći problem može prepoznati i da je rješenje dostupno. No mnogo su ozbiljnija dva druga problema. Prvi je da se toliko energije može potrošiti na traženje rješenja da premalo ostane za ostalo pa je napor kontraproduktivan. Drugi je međusobna suprotstavljenost ciljeva tako da to rješenje može drugdje uzrokovati još veće probleme. Možda je doista najveći problem Hrvatske niska stopa intertemporalnog diskontiranja. To je stopa koja omogućava usporedbu potrošnji različitih razdoblja i na taj način relativnu važnost budućnosti. Niska stopa podrazumijeva veliku relativnu važnost današnje potrošnje i spremnost na prebacivanje buduće potrošnje u sadašnju. S tom stopom može se objasniti zašto smo se zadužili i odbijamo se prilagoditi vraćanju duga, ali rješenje toga previše je složeno.

I onda za kraj ostaje ono što se čini najboljim pristupom za proaktivnu politiku rasta. Treba konsekutivno **rješavati jedno po jedno strogo ograničenje**. Tu se smatra da postoji niz ograničenja (kamatnjaci su previsoki, nema potrebnih radnika na pravom mjestu, država je troma itd.), ali u danom trenutku samo jedno je strogo (sva djeluju sa znakom \leq , a samo jedno sa $=$). U takvim okolnostima bavljenje drugima jednostavno ne rješava problem jer strogo ograničenje ostaje i dalje i ono djeluje na nisku stopu rasta. Zaključak je i poruka ovog pristupa da je jedino djelotvorno rješavanje problema rasta rješavanje problema strogog ograničenja, a sve drugo je bačen novac. Treba skrenuti pozornost na to da najveće ograničenje ne mora biti i glavno.

Dakle, čini se da bi put u izgradnju djelotvorne i efikasne proaktivne politike rasta išao preko dijagnostike rasta. Dijagnostika vodi k definiranju stabla rasta. U nacionalnom stablu rasta prepoznala bi se redom stroga ograničenja i uspostavila hijerarhija ciljeva (najvažnije bi bilo ograničenje koje u danom trenutku djeluje kao strogo, drugo bi bilo ono koje postaje strogo ograničenje kada se riješi sadašnje strogo ograničenje i tako redom). To nije novi pristup. Prvi put je predložen sredinom devedesetih, a teorijski ga je uglavnom dalje razvijao Rodrik. Na internetu danas postoji mnogo primjera dijagnostike rasta raznih zemalja. No u petnaestak godina primjene nije napravljen model ili recept za politiku rasta. Najbliže tomu je Rodrik (2007.) koji sažima iskustva rasta raznih zemalja. To je jasno jer su stroga ograničenja nacionalna stvar, posebnost svake zemlje. Uzmemo li se tri slične zemlje, ono što je strogo ograničenje u Urugvaju ne mora biti u Slovačkoj, a strogo ograničenje Slovačke može biti posve nevažno za Hrvatsku. Svako narodno gospodarstvo ima svoje stablo rasta. Što se odnosa ograničenja (a i politike rasta) tiče, ne vrijedi *one-size-fits-all*.

U slučaju proaktivne politike rasta u Hrvatskoj čini se da bi ovo bile prednosti dijagnostike rasta:

- **Biggest bank for the buck.** Najviše muzike za uloženi novac jer po jedinici uloženi napora i sredstava daje najveće povećanje stope rasta. To je osobito važno u vrijeme oskudice kada treba pažljivo birati i ne rasipati sredstva.
- **Prepoznaje autocestu.** Nudi kriterije ocjene stranputica ekonomske politike, odnosno omogućava da se utvrde ekonomske politike koje su relativno manje djelotvorne u poticanju rasta. To znači da prepoznaje stazu rasta s najvišom stopom rasta (von Neumannova autocesta).
- **Svi putovi ne vode u Rim.** Pruža temelj za izbor uspješne politike jer određuje jasne prioritete koje treba ostvariti kako bi se najdjelotvornije povećala stopa rasta i jasno prepoznaje inferiorne ciljeve i rješenja.
- **Ne prolazi sve.** Postoji istraživačka podloga koja prepoznaje glavne ciljeve tako da se rasprava o sadržaju proaktivne politike rasta ne svodi na utiske i procjene nego može biti utemeljena na rezultatima primijenjenih istraživanja. No to podrazumijeva da se mogu jasno prepoznati krive odluke.
- **Pogodna malim zemljama.** U malim, a osobito malim srednje razvijenim gospodarstvima po prirodi je stvari veličina (uska porezna baza) i kakvoća (nemogućnost specijalizacije činovnika, konkurencija za najbolje kadrove s bogatijim privatnim sektorom) javne uprave ograničena i često relativno inferiorna pa treba s najvećom pozornošću djelotvorno usredotočiti oskudne resurse i ne rasipati ih na postizanje manje efikasnih ciljeva. Ta prednost dolazi još više do utjecaja u vrijeme recesije i fiskalne konsolidacije kada su pritisci za mudro trošenje resursa još veći.

U takvim uvjetima općenito se dijagnostika nameće kao dobar temelj za proaktivnu politiku rasta. Pristup dijagnostike čini se još važnijim za gospodarstvo koje se nastavlja kretati na produženom donjem dijelu ciklusa. Hrvatsko gospodarstvo ispunjava oba uvjeta pa je opravdano pokušati provesti dijagnostiku rasta.

5.2. IZVOD GLAVNE PREPREKE RASTU IZ GLAVNIH PARCIJALNIH PREPREKA

Dijagnostika rasta generira stablo ograničenja kojim se utvrđuju ograničenja i njihov odnos, ali i jasno vidi glavno ograničenje. Škreb i Stučka (2007.) već su proveli jednu dijagnostiku rasta za Hrvatsku, no oni su se tijesno držali stabla ograničenja iz Hausman et al. 2005. Tu je dijagnostika provedena na drukčiji način jer se pokušalo izvesti stablo ograničenja koje je prilagođeno hrvatskim posebnostima.

S ovakvim opravdanjem dijagnostike prišlo se traženju glavne, odnosno stroge prepreke rastu hrvatskog gospodarstva 2012. godine. Istraživanje je bilo organizirano tako da su se tražila parcijalna ograničenja rastu koja nastaju u svakom od izabranih područja, a glavna se prepreka onda izvodila tražeći zajedničke osobine koje proizlaze iz parcijalnih ograničenja (to je učinjeno u svodnoj studiji koja je osnova ovog rada). Istraživanje je okupilo 16 istraživača iz sedam institucija (EFZG, EIZ, EFOS, EFST, IJF, HNB i ZŠEM) iz Osijeka, Splita i Zagreba i tri recenzenta iz Beča, Londona i Ljubljane. U dijelu o preprekama rastu koje nastaju zbog ekonomske uloge države glavni je istraživač bila Marijana Bađun (IJF), koautori Vedrana Pribičević (ZŠEM) i Milan Deskar Škrbić, a recenzent Franjo Štiblar (UniLj, Ljubljana). U istraživanju prepreka rastu u tržištu rada glavni istraživač je Nina Pološki-Vokić (EFZG), a koautori Iva Tomić (EIZ) i Jurica Zrnc, recenzent Mario Holzner (WIIW, Beč). U dijelu koji se bavio preprekama rastu koje nastaju vezano uz otvorenost glavni istraživač je Lena Malešević Perović (EFST), a koautori Vladimir Šimić (EFST) i Vinko Muštra (EFST). U analizi prepreka rastu koje nastaju vezano uz poduzetništvo glavni istraživač je Vedran Šošić (HNB), koautori Đula Borozan (EFOS), Sanja Pfeifer (EFOS), Tomislav Hernaus (EFZG), Ivan Žilić (EIZ), a recenzent Slavo Radošević (LU, London)*.

Na temelju stečenih iskustava glavnih istraživača glavna se prepreka tražila u četiri područja:

1. ekonomskoj ulozi države
2. osobinama tržišta rada (internog u tvrtkama i eksternog)
3. poticajima i ponudi poduzetništva i
4. otvorenosti narodnoga gospodarstva prema ostatku svijeta.

Ako se bolje pogledaju izabrana područja, vidi se dobro teorijsko utemeljenje. Kao što je navedeno u literaturi, korišteno je gotovo petstotinjak varijabli koje objašnjavaju rast, ali samo tri temeljne iz kojih se ostale mogu izvesti, a to su: (1) zemljopisni položaj, (2) priroda institucija i (3) otvorenost. Pogledaju li se ti temeljni faktori, vidi se da se četiri izabrana područja dijagnostike rasta odnose na dva temeljna faktora rasta: otvorenost i institucije (hrvatske prednosti u vezi s prvom su očite). Drugo objašnjenje za dio izbora može se naći u široko prihvaćenim glavnim problemima hrvatskog gospodarstva: zemlja prolazi kroz fiskalnu konsolidaciju, vodi se široka rasprava o tržištu rada i traže se načini pokretanja investicijskog vala. Sa stajališta prepreka rastu sva ta tri područja uključena su u istraživanja.

*Svako od tih istraživanja predstavlja jedno od poglavlja studije koja se na zahtjev može dobiti od zeljko.ivankovic@bankamagazine.hr.

5.2.1. PARCIJALNA STROGA OGRANIČENJA I GLAVNE PREPREKE

Četiri istraživačke teme izvele su svaka u svom području niz ograničenja i istaknule dva glavna. Tako je izvedeno osam parcijalnih glavnih ograničenja, a svako od njih dokazano je u analizi.

Dvije glavne prepreke rastu u slučaju države su:

1. neučinkovita i slaba država i kvaliteta ponude javnih dobara i usluga (ne velika država) i
2. korupcija (na *interfaceu* javnog i privatnog sektora), osobito u javnim poduzećima.

Istraživanje tržišta rada pokazalo je ove glavne prepreke rastu u tom području:

3. na svim se razinama tržišta rada susreće nedostatak kvalitete obrazovanja i
4. na tržištu rada postoji nepodudarnost ponude i potražnje u pogledu kompetencija koja sprečava djelotvornost tržišta rada.

U slučaju otvorenosti prepoznate su dvije glavne prepreke:

5. prisutna je značajna alokativna neefikasnost pa su tijekom vremena nastale strukturne deformacije i
6. institucionalni okvir nije primjeren za otvorenost.

Dio koji je analizirao poduzetništvo prepoznao je sljedeća dva glavna ograničenja:

7. postoji značajna odsutnost kulture inovacija i kreativnosti, nerazvijenost poduzetničkih kompetencija i
8. prisutna je velika isprepletenost korupcije (male i velike) s nepovoljnim poslovnim okruženjem; pitanje dijeljenja tako ostvarenih renti - nije jasno je li u pitanju čista korupcija ili zarobljavanje države.

5.1.2. IZVOD STROGOG OGRANIČENJA RASTA

Iz parcijalnih glavnih ograničenja glavno će se izvesti u dva koraka. U prvom koraku između osam prepoznatih parcijalnih glavnih ograničenja suziti će se njihov broj tako da se isključe preklapanja. Tako su se izvela tri zajednička ključna ograničenja na razini narodnoga gospodarstva. To su (1) deficiti ponude odnosno inicijalno raspoloživih resursa, (2) strukturne deformacije i (3) institucionalne deformacije. Premda se prva dva čine povezana (strukturne deformacije generiraju deficite), razlika je dovoljna (deficiti nastaju zbog nesklada na tržištu gdje je strukturna deformacija ograničenje ponude) da ih valja u slučaju Hrvatske razlikovati. Valja objasniti kakvo im je mjesto u odnosu na parcijalna ograničenja koja su prepoznata u parcijalnim istraživanjima i kako su iz njih izvedeni.

1. Tri deficita. U sva četiri parcijalna istraživanja navodi se nedostatak inicijalno raspoloživih količina ili neadekvatnost ponude (odnosno višak potražnje) kao problem koji stvara deficit. To su deficit upravljanja privatnim tvrtkama odnosno deficit menadžerskih kompetencija (parcijalno istraživanje tržišta rada), deficit upravljanja javnim tvrtkama (parcijalno istraživanje o državi) i deficit poduzetništva (parcijalno istraživanje poduzetništva) i

institucionalni deficit (parcijalno istraživanje otvorenosti). Među tim deficitima osobito važnu ulogu ima ljudski kapital. Ljudski resursi kao fond kojim raspolaže gospodarstvo i koji može postati *input* u proizvodnji prepoznati su kao ograničenje u tri istraživanja (država, poduzetništvo i tržište rada). Javljaju se kao ograničenje u vezi s količinom i kakvoćom. Nedovoljno kvalitetni ljudski resursi tako se javljaju kao prepreka koja održava slabu učinkovitost države (parcijalno istraživanje o državi). Prepoznaju se nedostatne kompetencije na svim razinama, a osobito je na menadžerskoj razini jasan zaključak o neprimjerenosti kakvoći raspoloživog ljudskog kapitala (parcijalno istraživanje tržišta rada). Prevladavanje dominacije poduzetništva iz nužde i nedovoljno poduzetnika s visokim obrazovanjem vezano je uz ljudski kapital i prepoznato kao prepreka poduzetništvu (parcijalno istraživanje poduzetništva). Nedostatku kompetencija i ljudskog kapitala, s obzirom na važnost korupcije koja se naglašava u tri studije, treba dodati moralni kapital. Spomenuta tri deficita ponude utvrđena su u parcijalnim istraživanjima na dvije razine. Prva je donekle špekulativna i odnosi se na očekivanja. Druga je egzaktna jer se tiče raspoloživosti resursa pa se zato moglo izvesti robusne rezultate mjerenja optimalnih ponuda. U parcijalnim istraživanjima ti se deficiti javljaju u dva konteksta. Prvo u vezi s ljudskim kapitalom, a drugo u kontekstu strukturnih deformacija. To očito predstavlja sljedeća dva koraka u traženju strogog ograničenja za cijelo narodno gospodarstvo.

2. Strukturne deformacije koje su uzrokovane neprilagođenim institucijama i intersektorskom strukturom prepoznate su u tri istraživanja. Deficiti su povezani sa strukturnim deformacijama, ali dok se deficiti mogu rješavati kratkoročnim mjerama, rješavanje strukturnih deformacija traje dulje jer je riječ o ograničenjima ponude koja se po prirodi stvari ne može riješiti preko noći nego u srednjem roku koliko traje investicijski ili obrazovni ciklus. Strukturne deformacije uz prepoznate grane zaostajanja (osobito poljoprivreda) osobito se naglašavaju kao prepreka izvozu (parcijalno istraživanje otvorenosti). Strukturne deformacije u raspoloživim ljudskim resursima i nepodudarnost raspoloživih kompetencija s traženim jasno su prepoznati kao ograničenje ljudskog resursa (parcijalno istraživanje tržišta rada). Strukturne deformacije prepoznate su i kao ograničenje ponude poduzetnika i sudbine gazela (parcijalno istraživanje poduzetništva). Posljedice deformacija najjasnije se vide kao neiskorištene prilike, održavanje deformacija i deficita, stvaranje rezervi, neučinkovito poslovanje, nastanak jaza komparativnih strukturnih razlika, ali prije svega i kao neiskorištena prilika za investiranje i rast.

3. S obzirom na posebnosti vrste kapitalizma koja se u Hrvatskoj razvija posljednja dva desetljeća, ne treba čuditi što dva parcijalna istraživanja (parcijalno istraživanje države i poduzetništva) među svoje parcijalne prepreke jasno navode problem korupcije, a jedno ga kao prepreku spominje implicitno (parcijalno istraživanje otvorenosti). Korupcija na *interfaceu* javnog i privatnog sektora, kvazirente i nepovoljno poslovno okruženje koje osim krivih signala stvara i alokativne neučinkovitosti imaju vrlo važnu posljednicu da razdvaja poduzetnika od rezultata pothvata, stvara troškove, odlijeva resurse i vodi njihovu neproduktivnom korištenju. Ograničene sposobnosti države posebno su ističane kao strogo ograničenje u tri parcijalna istraživanja. Jasno je da je neefikasna država prepreka rastu, što je prepoznato u parcijalnom istraživanju države. Na to se nadovezuju i institucionalne prepreke koje su navedene kao strogo ograničenje koje je prepoznato kao prepreka izvozu u parcijalnom istraživanju otvorenosti. Važno je naime spomenuti kako se država spominje u parcijalnom istraživanju poduzetništva gdje se naglašava ograničeni utjecaj države na poduzetništvo. Država nije utjecala na nastanak gazela i država nema

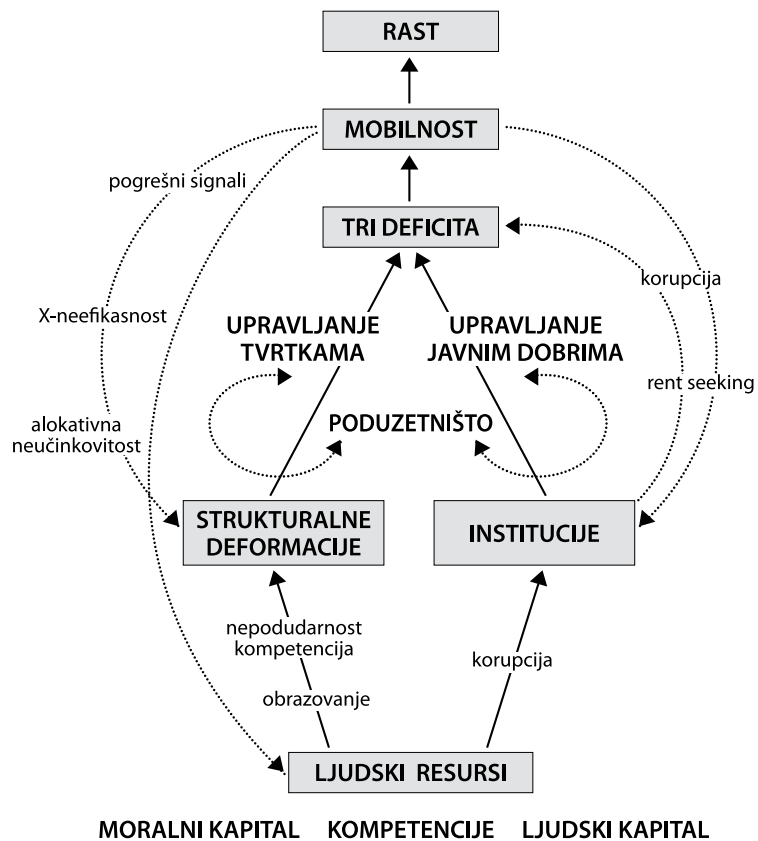
zlatni štapić kojim može riješiti i ukloniti parcijalna ograničenja, nego je za to potrebna drukčija država i sudjelovanje više subjekata.

U vezi s te tri prepreke [u ranijoj varijanti prepoznato je pet prepreka: (1) deficiti, (2) ljudski kapital, (3) strukturne deformacije, (4) korupcija i (5) uloga države, no ovdje je ljudski kapital povezan s prvom, a dvije vezane uz državu povezane su u jednu] koje su kandidati za glavnu prepreku važno je uočiti da se ni jedna od njih ne može trenutačno ili kratkoročno ukloniti. U svim slučajevima riječ je o ograničenjima koja su u najboljem slučaju srednjoročne prirode. Mogu se samo djelomično, privremeno i kratkoročno ublažiti uvozom, ali ne i riješiti. Otvorenost može imati ključnu ulogu u smislu Baumolovih osporivih tržišta jer otvorenost sili domaće agente da se ponašaju kao da su u konkurentnom okruženju i daje prave alokativne signale, ali rješenje je u povećanju domaće ponude. Još je izraženije pitanje roka deficita, strukturnih deformacija ili domaćih institucija (u slučaju korupcije i efikasnosti države). Za proizvodnju ljudskog kapitala treba barem pet godina (koliko traje studij jer je pokrivenost srednjim obrazovanjem vrlo visoka), institucije su poznate po tromom mijenjanju, a struktura ovisi o investicijama i njihovu stavljanju u pogon. No njihovim uklanjanjem učinak na rast može biti brz i vidljiv u kratkom roku.

U drugom koraku traženja strogog ograničenja valja iz navedena tri ograničenja prepoznati jedno koje je strogo ograničenje rasta u Hrvatskoj. Do njega se može doći ako se parcijalna stroga ograničenja slože u konzistentno stablo dijagnostike rasta narodnoga gospodarstva. To se može na način koji je nacrtan u slici 1. Na dnu su tri dimenzije ljudskih resursa koje prepoznaju parcijalna istraživanja. To su raspoloživi ljudski kapital i kompetencije stanovništva te moralni kapital koji je dodan zbog važnosti korupcije. Oni zajedno određuju ljudski resurs i njegove osobine kojima se u danom trenutku raspolaže kao *inputom* u proizvodnji, ali i kao *inputom* u organizaciji proizvodnje i države. Prva dva (ljudski kapital i kompetencije) javljaju se kao važni faktori proizvodnje, a treći (moralni kapital; ekonomisti su sve svjesniji njegove važnosti, vidi Franičević 2002.) kao facilitator korupcije. Pretvaranje raspoloživosti svih triju dimenzija ljudskog faktora u ponudu posljedica je institucionalnog okvira i zatečenih struktura. U slučaju Hrvatske institucije su manjkave (korupcija, sporost, neefikasnost itd.) te postoje strukturne deformacije (disproporcije ponude i potražnje). One su prikazane na sljedećoj razini. U skladu s parcijalnim ograničenjima institucionalni se okvir ne odnosi samo na državu, nego i na tržište rada (interno tvrtkama i vanjsko), a strukturne se deformacije ne odnose samo na intersektorske odnose (nego i nepodudarnost kompetencija). Osobine institucija i strukturne deformacije generiraju kumuliranu ponudu ljudskih resursa koja pak uzrokuje nastanak triju deficita. To je deficit upravljanja privatnim tvrtkama (u obliku prepoznatog deficita menadžerskih kompetencija), deficit upravljanja javnim dobrima (u obliku prepoznate neefikasnosti države) i poduzetnički deficit (u obliku nedovoljnog poduzetništva u smislu količine, motiva i osobina). Na tom dijelu stabla javlja se zajednička osobina tih deficita. Njihov je zajednički nazivnik seljivost (mobilnost). Ti deficiti neposredno uzrokuju manju seljivost, odnosno smanjenu mobilnost resursa (*inbouda* između alternativnih zaposlenja), robe i usluga (osobito investicija), ljudi (i njihovih znanja i kompetencija) i ideja (tehnologije). Pod seljivosti se ovdje podrazumijevaju brzina i troškovi prilikom seljenja resursa iz jedne upotrebe u kojoj su zatečeni u neku drugu koju poduzetnici smatraju unosnijom. Alokativna efikasnost, dinamička i statička, zahtijeva da se resursi sele u najunosnija zaposlenja. Sve dok to nije postignuto, postoje neiskorišteni potencijali rasta.

Po svojoj prirodi neki su resursi lakše seljivi od drugih, a neki su samo ograničeno seljivi. Tvornica vagona može od proizvodnje putničkih vagona prijeći na teretne, ali ne na proizvodnju frižidera, jedan odvojenik može iz Pule prijeći u Split, ali ne među liječnike. No osim tih ugrađenih ograničenja seljivosti, postoji mnogo vanjskih na koja se može utjecati. Veza manje mobilnosti i manje stope rasta jednostavna je i ide putem statičke i dinamičke alokativne neefikasnosti koja vodi k razini proizvodnje ispod potencijalne i tim putem do neto troška i gubitka te neiskorištenih izvora rasta.

Slika 3. Stablo odlučivanja u dijagnostici rasta Hrvatske

Za prepoznavanje glavnog ograničenja, odnosno za dijagnostiku, potrebno je ići po stablu u suprotnom smjeru. Naravno, kao i uvijek u narodnom gospodarstvu odnosi nisu tako čisti i postoje mnoge recipročne veze. U tom smislu osobito je važno upozoriti da mobilnost povratnim spregama utječe i na proizvodnju (i buduću ponudu) ljudskih resursa i na promjenu strukturnih deformacija i na institucije. Tim je veći utjecaj veće mobilnosti na rast. Kada se to uzme u obzir, vidi se da će rješavanje pitanja mobilnosti omogućiti nestanak triju deficita, koji pak preko institucija vodi k promjeni strukturnih deformacija,

koja vodi k popravljaju ponude ljudskih resursa (kako iz trenutno raspoložive tako i dinamički njenom rastu). Zato se mobilnost može prepoznati kao glavno ograničenje čijim se uklanjanjem uklanjaju i ostale prepreke. Uklanjanje drugih prepreka čije se postojanje ne dovodi u pitanje bez promjene mobilnosti ima pak vrlo ograničen utjecaj na rast i tako predstavlja neefikasne mjere proaktivne politike rasta. Na primjer, može se ulagati u povećanje ljudskog kapitala, ali bez porasta mobilnosti on može ostati mrtvi i neiskorišteni kapital.

6. IMPLIKACIJE MALE MOBILNOSTI I MOGUĆI NAČINI NJEZINA POVEĆANJA

Način na koji seljivost djeluje kao glavno ograničenje postaje jasan ako se objasne kanali i njezin utjecaj na niži dio stabla.

6.1. DIMENZIJE I POSLJEDICE MALE SELJIVOSTI

Najopćenitije, mala seljivost uzrokuje nastanak i održavanje loše alokacije i generira alokativnu neefikasnost. U uvjetima dinamičkih i, što je možda važnije, nepredvidivih promjena (tehnologija, ukusa, svjetskoga gospodarstva itd.) potrebno je neprekidno slobodno seljenje resursa u aktivnosti s najvećim povratom. Spriječi li se takva seljivost, vremenom to vodi k neefikasnoj alokaciji i mnogim neželjenim gospodarskim posljedicama. Nepovoljan je utjecaj nemobilnosti i na statičku efikasnost, jer se postojeći resursi neefikasno raspoređuju, i na dinamičku efikasnost, jer se investicije krivo ne raspoređuju prema alokativnim troškovima. Održava li se mala seljivost, to održava dinamičku i statičku neefikasnu alokaciju. Neefikasna alokacija pak vodi do nepotrebnih gubitaka dohotka i proizvodnje i visoke „prirodne“ stope nezaposlenosti. Uz to vodi i do neiskorištenih poduzetničkih prilika koje pružaju realokacije i seljenje prema efikasnijoj alokaciji.

Unatoč mogućem ponavljanju, korisno je prepoznati neke posljedice male seljivosti jer tako postaje jasnija njezina važnost i zašto je valja smatrati glavnim ograničenjem. Ujedno to upućuje i na načine kako se seljivost može povećati. Ovo su glavne posljedice koje mala seljivost ima za narodno gospodarstvo:

- **Gubitak proizvodnje.** Alokativna neefikasnost vodi ka gubitku proizvodnje. S istim resursima efikasnija bi raspodjela u skladu s oportunitetnim troškovima vodila k većoj proizvodnji. Malom mobilnosti nastaje i održava se društveni gubitak, a privreda posluje unutar granice proizvodnih mogućnosti uz X-efikasnost (pojam je uveo Leibenstein početkom pedesetih kako bi opisao gubitke koji nastaju zbog neefikasnog korištenja resursa odnosno kako tvrtke ili cijela gospodarstva posluju unutar krivulje proizvodnih mogućnosti).

- **Pritisci zatvorenosti.** Mala seljivost u pravilu vodi k relativnoj zatvorenosti, što pak ima dvije važne posljedice. Prva su neiskorištene prilike međunarodne razmjene (jedini, više od 200 godina neosporni rezultat ekonomske analize je Ricardov dokaz nedvojbene prednosti svjetske trgovine za narodno gospodarstvo), a druga smanjena domaća konkurencija i sve posljedice koje to ima. Tako mala otvorenost i seljivost resursa preko granice vodi k neospornom dodatnom gubitku, ali i manjem rastu (veza otvorenosti stope rasta neosporno je ustanovljena).
- **Sužavanje područja arbitraže.** Mala seljivost vodi k ograničenoj mogućoj osporivosti gospodarskih rezultata i sužava područje arbitraže. Arbitraža je pak ključna za funkcionalna tržišta i što je veće područje arbitraže, to su tržišta efikasnija. Malo područje arbitraže pak vodi ka gubitku stvarnog i potencijalnog dohotka, ali i nedostatku pritiska promjeni koja prepoznaje i iskorištava novine, ponajprije tehnološke i organizacijske.
- **Nastanak i održavanje kvazirenti.** Mala seljivosti i alokativna neefikasnost vodi k nastanku i održavanju marhsalijanskih kvazirenti (za razliku od čistih renti koje su posljedica prirodnih ograničenja, recimo plodnosti zemlje ili čistoće mora, te su rente umjetne i posljedica institucionalnog okvira i tako nepotreban gubitak). Osim društvenog gubitka, postojanje kvazirenti usredotočuje poduzetničku pozornost na neproduktivne aktivnosti njihova održavanja i zaštite, što neposredno vodi k slaboj državi, ponašanju usredotočenom na stvaranje kvazirenti i privatizaciju čistih renti.
- **Krivi signali za poslovne odluke.** Mala seljivost vodi k nastanku uvjeta u kojima cijene ne odražavaju oportunitetne troškove. Tako prepreke seljivosti i njoj inherentnoj realokaciji vode k održavanju krivih signala i kao posljedica toga nastanku i održavanju strukturnih deformacija te razini proizvodnje ispod potencijalne.
- **Poduzetnička neefikasnost.** Mala seljivost vodi k neprepoznavanju i neiskorištavanju novih poduzetničkih prilika i razvijanju poduzetništva koje se ne temelji na poduzetništvu generiranom prilikama te ne generira proces otkrivanja i samootkrivanja osobnih poduzetničkih prednosti i sposobnosti. Zapravo riječ je i o nastanku Baumolova neproduktivnog poduzetništva.
- **Javni deficiti.** Mala seljivost i kvazirente održavaju deficit upravljanja javnih tvrtki i javnog sektora jer ih štiti od svakog pritiska povećanja proizvodnosti i održava njihov povlaštenu položaj i monopol. Proizvodnja javnih dobara i usluga sama je po sebi jedan od tržišnih neuspjeha pa nedostatak mobilnosti samo ga naglašava.
- **Zaostajanje proizvodnosti.** Seljivost neposredno utječe na povećanje proizvodnosti i primjenu novih tehnologija. Premještanje resursa u najproduktivnija zaposlenja i povećanje alokativne efikasnosti povećava proizvodnost. Često ono uključuje i nove poslovne pothvate s novim tehnologijama, ali i povećanje proizvodnosti zbog organizacijskih i alokativnih novina. Ono ima velik utjecaj na očekivanja.
- **Održavanje deformacija.** Mala seljivost vodi k ukorijenjenim gospodarskim strukturama i strukturnim deformacijama koje se ne mogu brzo mijenjati. No

početak promjena i uklanjanje strukturnih deformacija odmah daje rezultate i povećanje stope rasta.

Gledajući popis, vidljivo je da bi povećanje seljivosti neposredno utjecalo na smanjenje svih triju deficita i izvršilo pritisak na ubrzanje promjena. Uzmemo li u obzir Northov zaključak (1990.) da institucije kaskaju za stvarnosti i da reguliraju postojeće odnose, uklanjanje deficita utjecalo bi na promjenu institucija. Sa smanjenjem deficita strukture bi se mijenjale po prirodi stvari. Naravno, takav tok događaja vodio bi k ulaganju u ljudske resurse i time povećanju raspoložive količine moralnoga kapitala, ljudskoga kapitala i kompetencija.

6.2. ZNAČAJ UVOĐENJA ŠOKA MOBILNOSTI

Dijagnostika rasta kakva je izložena ovdje upućuje na to da je glavno ograničenje rasta hrvatskoga gospodarstva nedostatak mobilnost dobara, ljudi i ideja. Najveće povećanje stope rasta, u skladu s tim, moglo bi se postići usredotočenjem na povećanje mobilnosti. To za ekonomsku politiku ima dvije implikacije. Prva je da se sve mjere ekonomske politike i drugih mjera mogu analizirati kroz njihov doprinos mobilnosti odnosno slabljenju glavnog ograničenja. Shodno tome mjere se mogu rangirati po tome koliko pridonose mobilnosti, a tim putem i rastu jer one koje najviše povećavaju mobilnost najviše i pridonose uklanjanju strogog ograničenja. Druga je da su moguće nove mjere čiji je glavni cilj upravo povećanje mobilnosti. To također podrazumijeva da bi najveće povećanje stope rasta moglo stvoriti šok povećanja seljivosti. Za takav šok posebno su zanimljive ove druge mjere.

Nagli šok povećanja seljivosti moguće je stvoriti prikladnim mjerama ekonomske politike. Cilj šoka bio bi istodobno dramatično promijeniti seljivost ljudi (rada i poduzetništva), dobara (robe i usluga), kapitala (lokacija proizvodnje) i možda najvažnije ideja. Moguće je zamisliti niz paketa s takvim učinkom i takvi paketi ne moraju biti skupi, ali imaju trenutajući učinak na seljivost. Među njima osobito bi uspješni bili paketi mjera koji povećavaju tržišnu osporivost i prekidaju lance klijentizma. Prve su one mjere koje su usredotočene na postizanje ekonomskih rješenja koja odgovaraju gospodarstvu s visokom razinom konkurencije. Ta konkurencija ne mora i postojati, ali je bitno da se ona može pojaviti i osporiti bilo koje rješenje. Riječ je o Baumolovoj ideji osporivih tržišta (contestable markets) u kojima se stvaraju uvjeti u kojima se sudionici ponašaju kao da postoji konkurencija: sam strah od mogućeg dolaska konkurencije na to ih tjera. To je osobito važno za mala gospodarstva. No to samo nije dovoljno za efikasna rješenja. Drugo su mjere koje prekidaju lance klijentizma i korupciju. Te mjere ukidaju kvazirente i vode k ekonomskim odlukama temeljenim na oportunitetnim troškovima. Standardni je rezultat da što je više slojeva (bilo administrativnog iznuđivanja ili kriminalnog reketarenja) između poduzetničke odluke i njezina učinka, to je manja zainteresiranost za poduzetništvo. Naravno, one ne rješavaju strukturne deformacije, ali u kratkom roku mogu mobilizirati rezerve smanjenjem Leibensteinove X-efikasnosti i započeti nepovratne promjene koje utjecaj veće mobilnosti ima na strukturne deformacije i institucije.

Šok uvođenja mobilnosti ne podrazumijeva velike i sveobuhvatne reforme. On može vrlo jednostavno biti uveden u nizu malih koraka. Nekoliko primjera može poslužiti kao ilustracija brze i lake provedivosti. U javnom sektoru uvjet napredovanja može biti seljenje

u drugi odjel, drugi ured ili drugi grad. U akademskoj zajednici u nizu zemalja to već postoji (formalno recimo Grčkoj, Italiji, Švicarskoj, a prešutno i Velikoj Britaniji, Sjedinjenim Državama i drugima), a i u diplomaciji je seljivost uobičajena (rok diplomatskog postavljenja je tri godine, a onda mijenjaju zemlju i područje). Veća osporivost tržišta i kvazirenti lako se može postići lakšom dodjelom koncesija i dozvola. Seljivost radnika također je cilj koji se može ostvariti lako provodljivim mjerama porezne politike. Dva primjera kojime se to može brzo i bez troška postići bila bi pitanje useljenja (recimo ukidanje radnih dozvola za strance koje bi privuklo ne samo radnike, nego i poduzetnike, menadžere i ljudski kapital, ali i nove ideje; članstvo u EU pruža odličnu priliku) i uklanjanje prepreka i poticanje unutarnje seljivosti stanovništva (raznim poreznim i drugim olakšicama preseljenja i snalaženja, recimo za vrtiće i udžbenike ili stanarine). Seljivost kapitala postiže se ne samo uklanjanjem administrativnih prepreka (recimo ciljno smanjenje vremena potrebnog za dozvolu, vjerodostojna kontrola lokalnih odluka), nego i seljivošću poduzetnika i ljudi.

Naravno, signali koje veća mobilnost šalje povećanju ljudskoga kapitala i kompetencija, a osobito moralnoga kapitala, trebaju dulje. Ili je riječ o duljem „vremenu proizvodnje“ kao u slučaju ljudskoga kapitala ili o potrebama uvjerenosti i konzervativizma (risk averse behavior) u slučaju moralnoga kapitala. Kompetencije se najlakše mogu mijenjati. Cjeloživotnim učenjem i doškolovanjem kompetencije se mogu mijenjati u srednjem roku i s njima se može postići mnogo veća seljivost radnika.

Svrha nije bila dati sveobuhvatnu sliku načina poticanja seljivosti nego samo upozoriti da se u kratkom roku mogu postići znatni pomaci uz prikladno mijenjanje „signala“.

ZAKLJUČAK

Ovim radom pokušalo se postići nekoliko jednostavnih ciljeva. Prvi je bio opravdati temeljenje proaktivne politike rasta na rezultatima dijagnostike rasta. To se opravdanje tražilo u teoriji, gdje su se pokazale prednosti koje dijagnostika ima pred drugim alternativnim pristupima, i s obzirom na posebnosti hrvatskog gospodarstva. Drugi je cilj bio prikazati rezultate istraživanja dijagnostike rasta i pokazati da je mobilnost ljudi, dobara i ideja glavna prepreka rastu hrvatskoga gospodarstva sredinom 2012. godine. To je jako važno jer podrazumijeva da je proaktivna politika rasta utemeljena na rezultatima istraživanja, a ne na nadahnutim procjenama. Sljedeći je cilj bio upozoriti na moguće implikacije male seljivosti odnosno na posljedice koje bi koncentriranje politike rasta na poticanju seljivosti mogla imati. Na kraju su objašnjene neke moguće mjere uvođenja šoka seljivosti, gdje se posebna pozornost posvetila tome da se upozori kako to nije skupa politika, da može biti decentralizirana i, ako je vjerodostojna, može imati trenutačne učinke. U tom smislu doista bi povećanje seljivosti uklonilo glavnu sadašnju prepreku rastu.

Literatura

- Aerts, Eric i Milward, Alan, urednici (1990.): *Economic Planning in the Post-1945 Period*, Lueven University Press, Lueven.
- Barro, Robert (1997.): *The Determinants of Economic Growth*, MIT Press, Cambridge.
- Bičanić, Ivo i Deskar Škrbić, Milan (2011.a): Izvoz: kokoš ili jaje, *Banka*, 3/2011.
- Bičanić, Ivo i Deskar Škrbić, Milan (2011.b): Tvrdoglavo velika država, *Banka*, 4/2011.
- Bičanić, Ivo i Deskar Škrbić, Milan (2010.): Potrošene godine i kilometri, *Banka*, 11/2010., 68-69.
- Bičanić, Ivo i Kukavčić, Jasena (2010.): Faktori rasta: brdo regresija, malo rezultata, *Banka*, 3/2010., 78-79.
- Burda, Michael. C. i Severgnini, B. (2009.): TFP Growth in Old and New Europe, *Palgrave Macmillan Journals*, 51 (4), 447-466. Dostupno na: <http://sfb649.wiwi.hu-berlin.de/papers/pdf/SFB649DP2009-033.pdf>
- Družić, I. (1989.): *Ekonomске reforme, planiranje i rani socijalizam*, JAZU, Zagreb.
- Družić, Ivo i Tica, Josip (2002.): Dinamika i kontroverze gospodarskog razvitka Hrvatske, u: Družić, I. (redaktor i urednik), *Znanstveni skup: Stabilizacija – participacija – razvoj*, Ekonomski fakultet Zagreb.
- Franičević, Vojmir (2002.): Politička i moralna ekonomija hrvatske tranzicije, *Politička misao*, 39 (1): 3–34.
- Gerschenkron, Alexander (1962.): *Economic Backwardness in Historical Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge MA.
- Good, David (1994.): The Economic Transformation of Central and Eastern Europe in Historical Perspective, u: David Good (urednik), *Economic Transformations in East and Central Europe*, Routledge, London.
- Good, David (1984.): *The Economic Rise of the Habsburg Empire*, California University Press, Berkeley.
- Hausmann, Ricardo, Rodrik, Dani i Velasco, Andreas (2005.): *Growth Diagnostics*, [online], Harvard University. Dostupno na: <http://www.hks.harvard.edu/fs/rhausma/new/growthdiag.pdf>
- Croatian National Bank (HNB) (2007.): *Bulliten*, 130 (October 2007.).
- Kaser, Michael (urednik) (1986.): *The Economic History of Eastern Europe 1919-1975, Volume 3: Institutional Change Within a Planned Economy*, Clarendon Press, Oxford.
- Keynes, John Maynard (1936.): *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Macmillan, London.
- Krueger, Dirk (2009.): *Makroekonomika srednje razine*. Dostupno na: http://web.efzg.hr/dok/za%20studente/elektronicki%20udzbenici/Krueger_Makroekonomika.pdf
- Krugman, Paul (1994.a): *Peddling Prosperity*, W. W. Norton, New York.
- Krugman, Paul (1994.b): The Myth of Asia's Miracle, *Foreign Affairs*, 73, 62-78.
- Krugman, Paul (1996.): Making Sense of the Competitive Debate, *Oxford Journal of Economic Policy*, 12 (3), 17-25.
- Kuznets, Simon (1966.): *Modern Economic Growth: Rate Structure and Spread*, Yale University Press, New Haven.
- Mankiw, Gregory, Romer, David i Weil, David (1992.): A Contribution to the Empirics of Economic Growth, *Quarterly Journal of Economics*, 107, 407-437.
- Moore, David i Vanvakidis, Athanasios (2007.): *Economic Growth in Croatia: Potential and Constraints*, IMF Working Paper WP/07/198.
- North, Douglas (1990.): *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Nove, Alec (1983): *The Economics of Feasible Socialism*, George Allen & Unwin, London.
- Perotti, Roberto (2011.): The 'Austerity Myth': Gain Without Pain?, *CEPR Discussion Paper* 8656.
- Romer, David (1990.): Endogenous Technological Change, *Journal of Political Economy*, 98, 71-102.
- Rodrik, Dani (urednik) (2003.): *In Search of Prosperity: Analytical Narratives of Economic Growth*, Princeton University Press, Princeton.
- Rodrik, Dani (2007.): *One Economy Many Recipes: Globalization, Institutions and Economic Growth*, Princeton University Press, Princeton.
- Sala-i-Martin, Xavier (1997.): *I just ran Four million regressions*, NBER Working paper 6252, November 1997.
- Stipetić, Vladimir (2002.): Stupanj i dinamika gospodarskog razvoja Hrvatske, u: Družić, I. (redaktor i urednik), *Znanstveni skup: Stabilizacija – participacija – razvoj*, Ekonomski fakultet, Zagreb.
- Škreb, Marko i Stučka, Tihomir (2007.): Kako istinski pokrenuti Hrvatsku?, u: Čičin-Šain, Ante i Šonje, Velimir (urednici), *Hrvatska na raskrižju: izazovi dugoročnog razvitka u konkurentnom okružju*, MATE, Zagreb.
- Tica, Josip (2004.): The Estimation of 1910-1989 Per Capita GDP in Croatia, *Zagreb International Review of Economics & Business*, 7 (1-2), 103-133.

Tica, Josip i Đukec, Danira (2008.): Doprinos ljudskog kapitala ekonomskom razvoju u Hrvatskoj, *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, Ekonomski fakultet, Zagreb.

Velde, Dirk Willem (2011.): Growth Identification and Facilitation: The Role of the State in the Dynamics of Structural Change, *Development Policy Review*, 29, 259-310.

Wallerstein, Immanuel (1989): *The Modern World System III*, Academic Press, New York.

PODUZETNIŠTVO U HRVATSKOJ: GDJE SU NAJSLABIJE KARIKE?

Vedran Šošić

UVOD

Ovaj tekst sažima i raspravlja o glavnim nalazima studije „Postoji li u Hrvatskoj poduzetnički deficit“ provedene u kontekstu projekta dijagnostike rasta za Hrvatsku¹. Cilj navedene studije bio je, s obzirom na kontekst dijagnostike rasta u kojemu je provedena, ispitati pokazuje li poduzetnička aktivnost u Hrvatskoj karakteristike koje bi mogle nepovoljno utjecati na ekonomske performanse zemlje. Zbog multidisciplinarnosti i kompleksnosti fenomena poduzetništva i njegove interakcije s ekonomskim rastom ne postoji jasan način mjerenja i uspoređivanja poduzetničke aktivnosti među zemljama, a empirijska istraživanja ne nalaze nužno pozitivnu statističku povezanost između ta dva fenomena. Razlog tomu je mogućnost da poduzetnička aktivnost nepovoljno djeluje na ekonomski rast, što može biti vezano uz motive ulaska u nju. Primjerice, poduzetnička energija može biti usmjerena u neproduktivne, pa čak i destruktivne aktivnosti, isto kao što visoka razina poduzetništva može biti posljedica nepovoljnih gospodarskih okolnosti umjesto prilika koje se nude poduzetnicima. Stoga je uz razinu poduzetničke aktivnosti i determinante ulaska u poduzetništvo bitno istražiti i motive koji pokreću poduzetnike, odnosno kvalitativan aspekt njihove aktivnosti. Takav pristup ne samo da omogućuje odmak od standardnih preporuka „više je bolje“, već i daje detaljan uvid u to postoji li poduzetnički deficit u terminima kvalitete te koje su barijere poduzetništva u Hrvatskoj. U skladu s navedenim, predmetna studija istražuje razinu poduzetničke aktivnosti, ali i njezine determinante i kvalitetu, kao i motive hrvatskih poduzetnika, kako bi se identificirali eventualni deficiti u poduzetničkoj aktivnosti.

Ovaj će sažetak u dvije razmjerno kratke cjeline prikazati glavne poruke studije. U prvom njegovu dijelu prikazat će se empirijska istraživanja provedena kako bi se odgovorilo na postavljena pitanja. Kako se istraživanjem pokušava zahvatiti poduzetništvo u više njegovih dimenzija, empirijska strategija počiva na ocjeni više međusobno komplementarnih modela čiji se nalazi nadopunjuju kako bi pružili što cjelovitiji uvid u promatrani fenomen. Pri tome se analiziraju i kvantitativni i kvalitativni aspekti poduzetničke aktivnosti, pri čemu prvi zahvaća pokazatelje samozapošljavanja, pokretanja novih poduzeća i inovacija, dok se drugi usmjerava na motivacije i aspiracije poduzetnika te učinke brzorastućih poduzeća na produktivnost. U drugome se dijelu teksta raspravlja o implikacijama dobivenih empirijskih nalaza.

¹ Voditelj projekta „Dijagnostika rasta“ je Ivo Bičanić, a njegovo je ostvarivanje financijski potpomogla Hrvatska udruga poslodavaca. Autori dijela projekta pod naslovom „Postoji li u Hrvatskoj poduzetnički deficit“ su, uz autora ovog sažetka, Đula Borozan i Sanja Pfeifer s Ekonomskog fakulteta u Osijeku, Tomislav HERNAS s Ekonomskog fakulteta u Zagrebu i Ivan Žilić s Ekonomskog instituta Zagreb.

EMPIRIJSKA ANALIZA PODUZETNIČKE AKTIVNOSTI U HRVATSKOJ

1. RAZINA PODUZETNIČKE AKTIVNOSTI

Prvi smjer istraživanja u studiji pokušava mjeriti intenzitet poduzetničke aktivnosti u Hrvatskoj te ocijeniti njegov eventualni zaostatak u odnosu na razinu koja bi se mogla očekivati s obzirom na strukturne karakteristike hrvatskoga gospodarstva. U ovom se pristupu polazi od nekoliko glavnih ideja: (1) poduzetnička aktivnost latentna je varijabla koju nije moguće izravno mjeriti, ali ju je moguće procijeniti, (2) za svako gospodarstvo postoji optimalna razina poduzetničke aktivnosti s obzirom na njegove osobine i (3) proces selekcije empirijskog modela s optimalnim skupom determinanti poduzetničke aktivnosti može pomoći u izboru najboljeg od velikog broja potencijalnih teorijskih objašnjenja za eventualne poduzetničke deficite.

Mjerenje poduzetničke aktivnosti problem je za koji u literaturi još nije pronađeno adekvatno rješenje. U istraživanjima se koriste brojni indikatori poduzetništva (neki od najčešćih su stope samozaposlenosti, različite mjere aktivnosti na pokretanju novih poduzeća ili pokazatelji inovativnih aktivnosti) koji redovito rezultiraju raznolikim rezultatima, ovisno o odabranom pokazatelju. Kako bi se ublažio utjecaj subjektivnog dojma istraživača na rezultate, problem izbora adekvatnog indikatora poduzetništva riješen je korištenjem latentne varijable. Budući da se poduzetnička aktivnost ne može izravno mjeriti, iz više proxy varijabli koje se često koriste kao pokazatelji poduzetničke aktivnosti konstruirana je kompozitna mjera na temelju koje će se istražiti eventualni deficit poduzetničke aktivnosti². Navedeni pristup u literaturi o poduzetništvu iskoristio je Avanzini (2009.), a polako ga počinju slijediti i drugi (Mann i Shidler 2011.). Korištenjem jedne od procijenjenih glavnih komponenti kao izabranog indikatora poduzetničke aktivnosti znatno se ublažava problem arbitrarnosti pri selekciji pokazatelja poduzetničke aktivnosti. Prva glavna komponenta, koja je u kasnijoj analizi korištena kao zavisna varijabla, konstruirana je iz osam varijabli³, pri čemu su kao glavni kriteriji odabira poslužili učestalost korištenja određene varijable u literaturi kao mjere poduzetničke aktivnosti i njezina raspoloživost⁴. Od izabranih osam četiri varijable ulaze u prvu glavnu komponentu s visokim faktorskim opterećenjima (postotak samozaposlenih s negativnim predznakom te udjel visokoobrazovanih samozaposlenih u samozaposlenima, broj prijavljenih patenata na 100 tisuća stanovnika i TEA indeks iz prilike s pozitivnim predznakom). Samo je predznak uz stopu samozaposlenosti neočekivan (negativan), ali taj je negativan predznak samo naizgled neočekivan budući da pokazuje kako za poduzetništvo nije bitna sama stopa samozaposlenosti, nego samozaposlenost visokoobrazovanih. Vrijednosti

² Analiza glavnih komponenti (*principal components analysis*) uobičajeni je pristup u znanstvenim istraživanjima kojim se pokušavaju identificirati uzorci u različitim vremenskim serijama. Njome se ujedno smanjuje dimenzionalnost problema, pri čemu se nastoji zadržati maksimum informativnosti. Primjena tehnike analize glavnih komponenti rezultira ocjenom glavnih komponenti. Te glavne komponente, koje predstavljaju međusobno nekorelirane varijable, konstruirane su tako da se u što manjem broju glavnih komponenti sačuva što više varijabilnosti iz originalnih podataka.

³ Korištena su tri pokazatelja samozaposlenosti (udjel samozaposlenih u ukupnoj zaposlenosti, udjel samozaposlenih bez zaposlenika i udjel visokoobrazovanih samozaposlenih), broj prijavljenih patenata na 100 tisuća stanovnika, gustoća novoosnovanih poduzeća i tri pokazatelja GEM-a (ukupan TEA indeks, TEA indeks iz potrebe i TEA indeks iz prilike).

⁴ Analiza je provedena na podacima za 33 zemlje (Austrija, Belgija, Bugarska, Cipar, Češka, Njemačka, Danska, Grčka, Španjolska, Estonija, Finska, Francuska, Hrvatska, Mađarska, Irska, Island, Italija, Litva, Letonija, Luksemburg, Makedonija, Malta, Nizozemska, Norveška, Poljska, Portugal, Rumunjska, Slovačka, Slovenija, Švicarska, Švedska, Turska i Ujedinjeno Kraljevstvo), a zbog raspoloživosti podataka analiza je provedena na ograničenom razdoblju od 2002. do 2010. godine.

prve glavne komponente konstruirane na opisan način prikazane su na slici 1 u pravitku, gdje je vidljiv blagi zaostatak Hrvatske za prosjekom zemalja iz uzorka.

U studiji je izabrano 50 potencijalnih determinanti poduzetničke aktivnosti koje se često promatraju u literaturi (lista korištenih regresora prikazana je u tablici 1 u pravitku). Glavni kriterij pri izboru varijabli koje bi mogle predstavljati značajne uzročnike poduzetničke aktivnosti bila je učestalost njihovog korištenja u empirijskim studijama koje proučavaju determinante poduzetničke aktivnosti. Varijable su radi preglednosti grupirane po tipovima, pri čemu nije precizirana mjera u kojoj se pojedine od njih mogu smatrati *policy* varijablama. Tako su među varijablama s jedne strane strukturne karakteristike ekonomije, kao npr. razina plaća, stopa nezaposlenosti ili udjel poljoprivrede u BDP-u, koje mogu utjecati na razinu poduzetničke aktivnosti, ali taj se utjecaj treba tumačiti kao formiranje specifičnog *benchmarka* razine poduzetničke aktivnosti za svaku zemlju, a ne izbora ekonomske politike. S druge strane, neke varijable iz okruženja, kao npr. porezno opterećenje, administrativna ograničenja za registriranje poduzeća i poslovanje ili razina korupcije, u puno su većoj mjeri pod kontrolom ekonomske ili drugih politika. Upravo u tom segmentu determinanti treba tražiti eventualne uzroke „poduzetničkog deficita“.

Praktički za sve korištene varijable postoji teorijski postulirana ili već empirijski potvrđena veza s poduzetništvom. Stoga su sve navedene varijable bile uključivane u panel regresiju⁵. Međutim, nisu sve među korištenim varijablama jednako značajne determinante poduzetničke aktivnosti, niti ih ima sve smisla zadržati u konačnom skupu izabranih varijabli jer se time zapravo skreće pozornost s nekolicine ključnih determinanti. Stoga se među njima nastojao selektirati optimalan skup determinanti koji dobro objašnjava varijacije uzoraka poduzetničke aktivnosti među zemljama i kroz vrijeme, ali ne opterećuje konačnu regresiju manje bitnim varijablama. Vrlo visok broj potencijalnih varijabli iz okruženja koje mogu utjecati na poduzetništvo predstavlja značajnu poteškoću za pronalaženje najznačajnijih determinanti, osobito za uobičajene pristupe, kao što je stupnjevita (*stepwise*) procedura selekcije varijabli. Stoga je u studiji pristup stupnjevite regresije kombiniran s procedurom selekcije varijabli koja počiva na paralelnom genetskom algoritmu (vidjeti npr. Zhu i Chipmana 2005.) koji je heuristička metoda procjene optimalnog skupa regresora u slučaju kada je zbog njihove brojnosti nemoguće iskušati sve moguće kombinacije. Također, razdvajanje najznačajnijih regresora od onih manje značajnih još je jedna od potencijalnih poteškoća koju mogu ublažiti heuristički algoritmi. Genetski algoritam počiva na ocjenjivanju velikog broja mogućih regresija i njihovog nasumičnog kombiniranja (križanja) pri čemu se uvijek zadržavaju superiorni modeli, dok se oni lošiji odbacuju. Paralelni genetski algoritam pri tome nastoji zadržati u posljednjem koraku veći broj mogućih rješenja i ponavljati čitavu proceduru dovoljno puta da se učestalost pojedinih rješenja stabilizira. Učestalost pojavljivanja pojedinih varijabli u konačnim, zadržanim modelima trebala bi dobro korespondirati s vjerojatnošću da su one doista najbolji izbori za ekonometrijski model i stoga predstavlja kriterij za izbor konačnog modela.

Opisana ekonometrijska procedura donekle može ublažiti i problem agnostičkog pristupa analizi determinanti poduzetničke aktivnosti u smislu da se u njoj ne polazi od određenog teorijskog pristupa. Savim i Winker (2010.) pojašnjavaju i da se selekcija

⁵ Za rješavanje problema nedostajućih podataka korišten je pristup višestruke imputacije na temelju algoritma za maksimizaciju očekivanja pomoću tehnike ponavljanja nasumičnog uzorkovanja (*bootstrap-based expectations maximization algorithm*). Navedena metoda ima znatne prednosti u odnosu na alternativne brisanje opservacija za koje nedostaje neka od varijabli ili jednostavne metode imputacije aritmetičkih sredina, koje mogu dovesti do značajnih pristranosti u ocijenjenim varijancama i kovarijancama za korištene varijable (za detalje vidjeti Honaker i King 2010.).

najboljeg empirijskog modela iz velikog skupa potencijalnih varijabli opisanom metodom može identificirati s izborom među velikim brojem međusobno konkurentskih teorijskih objašnjenja. Izbor optimalnog skupa varijabli tako nije samo vježba iz ekonometrije, već ima dublje utemeljenje u smislu pružanja empirijske validacije određenom teorijskom objašnjenju ili nekolicini objašnjenja koja najbolju mogu povezati utvrđene empirijski činjenice u konzistentan teorijski okvir.

Primjenom opisane procedure izdvojeno je pet varijabli koje su identificirane kao najznačajnije determinante poduzetničke aktivnosti: indeks percepcije korupcije, ukupne subvencije i socijalni transferi kao udjel u rashodima države, udjel stranog u ukupnom stanovništvu, ulaganja u R&D kao udjel u BDP-u (sve s pozitivnim predznakom - što znači da su manja korupcija, veće subvencije i socijalni transferi, veći udjel stranog stanovništva i veći udjel ulaganja u R&D povezani s višom razinom poduzetničke aktivnosti) te broj dana potrebnih da se proizvod uveze (s negativnim predznakom). Promotri li se utjecaj pojedinih varijabli, mjerenih njihovim odstupanjem od prosjeka uzorka, na „poduzetnički deficit“ u Hrvatskoj, na njega najviše utječe percepcija raširene korupcije, u nešto manjoj mjeri niska razina ulaganja u R&D, dok je utjecaj barijera uvozu razmjerno je nizak, a kod ostalih varijabli nije primjetna kombinacija visokih predznaka i znatnijeg odstupanja od prosjeka promatranih zemalja. Za navedene se varijable ima smisla zapitati i je li riječ o varijablama koje su podložne kontroli pa se njima može utjecati na poduzetništvo, ili odražavaju strukturu gospodarstva. Kod barijera uvozu očito je riječ o varijabli koja je pod izravnim utjecajem nositelja ekonomske politike, dok ostale varijable nije moguće tako jednostavno klasificirati. Ulaganja u R&D tako, premda niska, ne odstupaju bitno od razine koju bilježe druge zemlje na sličnom stupnju razvoja. Na razmjere korupcije bi se u načelu moglo utjecati, ali i tu je očito riječ o fenomenu koji je, kada je prisutan, duboko ukorijenjen u društvo i nije ga jednostavno eliminirati.

„Poduzetnički deficit“ ocijenjen je u odnosu na prosjek uzorka, pri čemu ga se korigira za strukturne karakteristike ekonomije. Opravdano je zapitati se bi li bitno viša razina poduzetničke aktivnosti ujedno bila bolja. Teorijski modeli izbora karijere između poduzetnika (samozaposlenog) i zaposlenog kod nekog poslodavca pokazuju da postoji ravnotežna stopa samozapošljavanja. Uz teorijsko objašnjenje, Van Praag i Van Stel (2011.) i empirijski potkrjepljuju postojanje optimalne stope samozapošljavanja, odnosno pokazuju da veće samozapošljavanje može smanjiti produktivnost u zemljama koje se nalaze u zoni iznad optimalne. Mikroekonomske studije također pokazuju da razmjerno malen dio radne snage ostvaruje veće zarade u svojstvu vlasnika poduzeća nego u svojstvu zaposlenika. Tomu je prilog govore i nalazi da je razmjerno malen broj poduzeća redovito zaslužan za velik dio porasta zaposlenosti i prihoda korporativnog sektora. U tom bi se smislu moglo pretpostaviti i da eventualno otklanjanje zapreka za poduzetničku aktivnosti najbolje rezultate može dati u slučaju većih iskakanja u odnosu na usporedive zemlje.

⁶ Za identifikaciju gazela korišteni su sljedeći kriteriji: (1) tvrtka posluje tri pune kalendarske godine (u razdoblju t, t-1 i t-2), (2) tvrtka je ostvarila dobit u sve tri godine, (3) tvrtka u sve tri godine ima najmanje šest zaposlenika, a u posljednjoj (t) ima manje od 1000 zaposlenika, (4) poslovni prihod mora biti veći od 6 mil. kuna u razdoblju t-2, a ne smije biti veći od 500 mil. kuna u razdoblju t i (5) tvrtka je ostvarila rast prihoda od najmanje 20% između razdoblja t-2 i t (odnosno prosječno otprilike 10% godišnje).

2. KVALITETA PODUZETNIČKE AKTIVNOSTI

Opisana ograničenja poduzetničke aktivnosti mogu djelovati na nedovoljno osnivanje novih poduzeća, slab rast novoosnovanih poduzeća te na angažiranje poduzetnika u neproduktivnim i destruktivnim aktivnostima. Također, jača poduzetnička aktivnost ne mora uvijek rezultirati bržim ekonomskim rastom pa analiza kvantitativnog aspekta poduzetničke aktivnosti u najboljem slučaju daje polovičan uvid u njezine potencijalne implikacije za ekonomski rast. Stoga je istraživanje nastavljeno u drugom pravcu, razmatranju utjecaja brzorastućih poduzeća na produktivnost, i trećem pravcu, analizi karakteristika i aspiracija novih poduzetnika.

Dio istraživanja posvećen brzorastućim poduzećima koristi definiciju gazela uobičajenu u domaćoj literaturi kako bi utvrdio utjecaj varijacija u broju i dinamici tih poduzeća na njihovu proizvodnost, kao i na proizvodnost ostalih poduzeća⁶. Poduzeća koja su zadovoljila kriterije izbora gazela između 1995. i 2009. godine u prosjeku je bilo od 1 do 4 tisuće (2% do 6% aktivnih poduzeća), a njihov je udjel u ukupnoj zaposlenosti iznosio između 10 i 20 posto. Takva su poduzeća, međutim, generirala gotovo cjelokupno neto povećanje zaposlenosti u promatranom razdoblju, što govori da je relativno malen broj poduzeća bio glavni generator rasta u Hrvatskoj. Gazele su, premda uz određene varijacije, zastupljene u svim gospodarskim djelatnostima pa se dinamika njihovog nastanka i rasta ne može isključivo vezati isključivo uz ekspanziju građevinske djelatnosti ili slične fenomene koji su se u svjetlu nedavnih događanja pokazali uvelike neodrživima. Utjecaj gazela na efikasnost ocijenjena je na temelju različitih panel-specifikacija proširene proizvodne funkcije na kompletnoj populaciji poduzeća za koja su raspoloživi podaci, što je između 360 i 380 tisuća opservacija. Uz logaritme rada, kapitala i intermedijarnih inputa (zavisna varijabla u proizvodnoj funkciji ukupni su prihodi poduzeća budući da podaci o dodanoj vrijednosti nisu bili raspoloživi), kao kontrolne varijable u proizvodnu funkciju su uključene indikatorske varijable za gazele, vlasništvo i djelatnost u kojoj poduzeće posluje. Nadalje, uključene su stope penetracije, ulaza i izlaza gazela po djelatnostima (sve ponderirano udjelom gazela u prihodima određene djelatnosti) te konačno Hirschmann-Herfindahl indeks koji pokazuje koncentraciju u svakoj djelatnosti (mjerenu prema prihodima).

Ocijenjene jednadžbe pokazuju da su gazele u prosjeku produktivnije od ostalih poduzeća. Međutim, značajni pozitivni parametri ocijenjeni uz varijable penetracije i obrtaja gazela govore da snažnija aktivnost gazela ima i znatne neizravne učinke na proizvodnost poduzeća u djelatnosti u kojoj posluje. Ocijenjeni parametar uz stopu penetracije gazela statistički je i ekonomski značajan u mjeri da nadilazi same izravne efekte na gazele, što upućuje na pozitivne učinke prelijevanja snažnije penetracije gazela na efikasnost drugih poduzeća u promatranoj djelatnosti. Isto vrijedi i za pokazatelje ulaza i izlaza gazela, što znači da poduzeća nakon razmjerno kratkotrajne faze rasta zadržavaju višu razinu produktivnosti. Pozitivni učinci veće prisutnosti gazela mogu biti povezani i sa snažnijim ulaskom novih poduzeća na tržište budući da za različite zemlje postoje jasne indikacije o tome da su gazele uglavnom mlada poduzeća.

⁷ Korišteni su podaci iz mikrobaze podataka GEM-a koji su bili raspoloživi za Rusiju, Mađarsku, Rumunjsku, Letoniju, Srbiju i Sloveniju (skupina postsocijalističkih zemalja) te Grčku, Nizozemsku, Belgiju, Francusku, Španjolsku, Italiju, Švedsku, Austriju, Veliku Britaniju, Dansku, Norvešku, Portugal, Irsku i Finsku (skupina razvijenih europskih zemalja).

⁸ www.gemconsortium.org

Nalazi provedenog empirijskog istraživanja gazela sugeriraju da među brzorastućim poduzetnicima u Hrvatskoj prevladava produktivan tip poduzetništva. Gazele tako ne narušavaju uspješnost poslovanja ostalih poduzeća, iz čega bi se moglo zaključiti da ključ njihova uspjeha u većini slučajeva nisu administrativne barijere nametnute konkurenciji ili povlašteni položaj na tržištu. Štoviše, na temelju raspoloživih nalaza čini se da poduzeća zadržavaju višu produktivnost i nakon završetka faze brzoga rasta, što u kombinaciji s visokim ulazom u kategoriju gazela i izlazom iz te kategorije pozitivno djeluje na produktivnost gospodarstva.

Drugi pravac istraživanja kojim su se pokušala utvrditi „uska grla“ za poduzetničku aktivnost u Hrvatskoj odnosio se na istraživanje individualnih determinanti novih poduzetnika u Hrvatskoj u odnosu na skupinu postsocijalističkih i razvijenih europskih gospodarstava⁷. U tu su svrhu iskorišteni mikropodaci GEM-a⁸, a kako bi se izbjegao eventualni utjecaj nedavne recesije, korišteni su podaci za 2007. godinu (koji su ujedno posljednji javno raspoloživi). Iz navedenih je podataka pomoću niza osobnih karakteristika ispitanika modelirana vjerojatnost da se određena osoba uključi u poduzetničke aktivnosti iz nužde, odnosno iz prilike. Za potrebe ove studije nezavisne varijable kategorizirane su kao demografske, psihografske i perceptivne. Analiza karakteristika poduzetnika koji započinju nove poslovne pothvate pokazala je da je u Hrvatskoj prisutan trend jačanja poduzetništva iz nužde. Pri tome je u populaciji poduzetnički aktivnih identificirana značajna razlika na razini individualnih determinanti koje objašnjavaju vjerojatnost poduzetničkog angažiranja u pothvate iz prilike ili pothvate iz nužde. Smjer utjecaja demografskih i psihografskih prediktora uglavnom su u skladu s očekivanjima stvorenim na temelju analize dosadašnjih teorijskih i empirijskih nalaza. Tako dohodak i percepcija o većoj razini znanja i vještina u svim grupama zemalja pozitivno utječu na pokretanje poduzetničkih aktivnosti, kao i sposobnost uočavanja komercijalno isplativih prilika. Postoje i neke specifičnosti Hrvatske: spol je značajnija varijabla nego dob, koja je značajnija u ostalim zemljama, a razlikuje se i utjecaj percepcije poduzetništva u medijima te percepcije egalitarizma. Za Hrvatsku je specifična odsutnost statističkog značaja svih varijabli koje opisuju inovativni potencijal poduzetnika, što donekle potkrepljuje tezu da bi poduzetnički deficit u Hrvatskoj prije svega trebalo tražiti u niskim razvojnim aspiracijama novih poduzetnika.

RASPRAVA O GLAVNIM IMPLIKACIJAMA EMPIRIJSKIH NALAZA

Empirijski nalazi studije mogu se sažeti u nekoliko natuknica. Prvo, pokazano je da poduzetnička aktivnost u Hrvatskoj razmjerno blago zaostaje u odnosu na očekivanu te je identificiran skup varijabli koje utječu na takav „poduzetnički deficit“. Među varijablama koje mogu objasniti razinu poduzetničke aktivnosti u Hrvatskoj posebno se ističu visoka razina percepcije korupcije te nešto manje značajna niska razina izdvajanja za R&D koja se u određenoj mjeri može smatrati strukturnim obilježjem zemlje sa srednje visokim dohotkom (ostale varijable manje su bitne). Budući da ograničenja poduzetničke aktivnosti mogu djelovati na nedovoljno osnivanje novih poduzeća, slab rast novoosnovanih poduzeća i na angažiranje poduzetnika u neproduktivnim i destruktivnim aktivnostima, istražene su karakteristike i aspiracije novih poduzetnika te je razmotren utjecaj gazela

na produktivnost. Analiza utjecaja gazela pokazala je da su brzorastuća mala i srednja poduzeća produktivnija od ostalih, ali njihov utjecaj tu ne staje. Veća penetracija gazela ima i pozitivne neizravne učinke budući da povećava produktivnost ostalih poduzeća koja posluju u njihovoj djelatnosti. Također, obrtaj u statusu gazela ima pozitivan utjecaj na produktivnost svih poduzeća, što znači da poduzeća ostaju produktivnija nakon što prođu razmjerno kratkotrajno razdoblje brzoga rasta. Navedeni nalaz daje naslutiti da među uspješnim poduzetnicima ne dominiraju neproduktivne ili destruktivne aktivnosti. Međutim, čini se da relativno malen broj poduzeća postaje gazelama, što se može objasniti razmjerno niskim inovativnim potencijalom utvrđenim analizom podataka iz GEM-a, odnosno razvojnim aspiracijama novih poduzeća.

Navedene nalaze valja uvezati u konzistentnu priču kako bi se došlo to teorijskog objašnjenja poduzetničkog deficita u Hrvatskoj. U literaturi se može pronaći nekoliko teorijskih struja koje ujedinjuju glavnu predloženu nalaza. Prvo, nalaz da je upravo korupcija čimbenik iz okruženja koji dijele zemlje s poduzetničkim deficitom razmjerno je zastupljen u literaturi o korupciji. Tako brojni autori tvrde da je upravo rasprostranjena korupcija zajednička osobina zemalja sa slabom poduzetničkom aktivnosti. Nasuprot stavu da je nepovoljno poslovno okruženje uzrok razvoja korupcije, to viđenje smatra da korupcija dovodi do uvođenja različitih barijera u poslovno okruženje, koje političkim i birokratskim elitama omogućavaju ekstrakciju renti, čime se ujedno otežava proces nastanka i rasta poduzeća (za detaljniju raspravu vidjeti Djankov i sur. 2002. i Aidis i sur. 2010.). Razina korupcije i regulacija poslovnog okruženja tako su endogeno određene, odnosno cirkularno ovise jedna o drugoj. Opisani stav Djankov i suradnici (2002.) nazivaju teorijom „naplatne kućice“ (*tollbooth view*). Prema „naplatnoj kućici“ političari i regulatori svjesno podižu različite barijere, a ako u javnosti ojača svijest o štetnosti nekih regulatornih barijera i stvori se pritisak na njihovo uklanjanje, ali bez otklanjanja korupcije koja je njihov pravi uzrok, može se očekivati ponovno javljanje administrativnih zapreka u nekom drugom vidu koje će osigurati kontinuiran priljev renti političkoj eliti. Endogena određenost procesa znači da se u poslovno okruženje teško može popraviti bez sustavne borbe protiv korupcije kako uklonjeni restriktivni elementi iz poslovnog okruženja ne bi bili zamijenjeni novima, postavljanim u drugim, manje upadljivim područjima. Također, njime se može objasniti i upadljivo odsustvo broja varijabli koje opisuju poslovno okruženje iz dobivenih rezultata. Budući da se konfiguracije barijera razlikuju među zemljama, ekonometrijskim pristupom koji se temelji na pronalaženju sličnosti među ne mogu se izdvojiti barijere koje priječe poduzetničku aktivnost, već samo njihov zajednički uzročnik. Stoga činjenica da različiti restriktivni elementi iz poslovnog okruženja nisu među dominantnim čimbenicima, premda ih različiti modeli u nekim od pristupa identificiraju kao donekle značajne, ne znači nužno da poslovno okruženje ne utječe na razinu poduzetničke aktivnosti, nego da je korupcija iskonski razlog jačanja regulatornih ograničenja.

Navedeni je teorijski pristup razmjerno blizak ideji „zarobljavanja države“ (eng. state capture) budući da se oba bave procesom kreiranja i distribucije renti (Djankov, 2002.). Pri tome teorija zarobljavanja države smatra kako je glavni naručitelj i korisnik regulative poslovni sektor, kojemu stroža regulativa ublažava konkurentski pritisak i time povećava profite. S druge strane, teorija napatne kućice naglašava koristi koje iz postavljanja barijera izvlače političke elite, dok postojeća poduzeća zbog regulative mogu završiti u lošijoj poziciji. Opisani se pristupi tako razlikuju po tome tko u konačnici prisvaja glavnu rentu koje generiraju podignute barijere ulasku i rastu poduzeća, što je u praksi razmjerno teško razlučiti, pa se teško odlučiti koje je od navedenih teorijskih objašnjenja u konkretnoj situaciji bliže stvarnosti.

Aidis i suradnici (2010.) navode tri značajna razloga zbog koji korupcija negativno djeluje na poduzetničku aktivnost. Prvo, korupcija može odvratiti od pokretanja vlastitog poduzeća potencijalne poduzetnike koji su neskloni koruptivnim aktivnostima. Nadalje, rasprostranjena korupcija može potaknuti neproduktivne i destruktivne tipove poduzetništva i povratno utjecati na negativne društvene stavove o poduzetništvu. Naposljetku, korumpirano okruženje može spriječiti rast poduzeća koja odbijaju mogućnost eksproprijacije dijela zarada od korumpiranih elita i birokracije. Estrin i suradnici (2011.) posebno razrađuju posljednji od mogućih uzroka, tvrdeći da korupcija i s njom povezana slaba zaštita vlasničkih prava posebno teško pogađaju poduzetnike s velikim potencijalom rasta budući da se upravo njihovi projekti oslanjaju na formalne, impersonalne institucije i stabilnost koju donose takve institucije. Njihovi empirijski nalazi ujedno potvrđuju da su korupcija i slaba vladavina prava strogo ograničenje za brzorastuće poduzetnike. Niske aspiracije i slab inovativni potencijal hrvatskih poduzetnika zajedno s nalazima o značaju korupcije kao strogog ograničenja poduzetničke aktivnosti govore u prilog djelovanja navedene hipoteze i u slučaju hrvatskog gospodarstva.

ZAKLJUČAK

Rad predstavljen u ovome sažetku kvantificira „poduzetnički deficit“ i identificira skup varijabli koje na njega utječu. U Hrvatskoj se posebno izdvaja utjecaj visoke razine korupcije, koja je istinski uzrok nametanja brojnih ograničenja u poslovnom okruženju, uz nisku razinu izdvajanja za R&D koja se može protumačiti kao strukturno obilježje gospodarstva. Ograničenja poduzetničke aktivnosti mogu djelovati na nedovoljno osnivanje novih poduzeća, slab rast novoosnovanih poduzeća i naposljetku na angažiranje poduzetnika u neproduktivnim i destruktivnim aktivnostima. Analiza utjecaja gazela pokazala je da brzorastuća mala i srednja poduzeća nisu samo produktivnija od ostalih, nego i da imaju pozitivne neizravne učinke na djelatnosti u kojima posluju. Također, gazele bilježe značajan obrtaj koji također ima pozitivan utjecaj na produktivnost. Navedeni nalaz daje naslutiti da među poduzetnicima, definiraju li se oni kao uspješna poduzeća (odnosno gazele), ne dominiraju neproduktivne ili destruktivne aktivnosti. Vjerojatnije je stoga da barijere poduzetništvu ograničavaju proces pokretanja poduzeća i njihova rasta, odnosno otežavaju nastanak gazela. Analiza karakteristika poduzetnika koji započinju nove poslovne pothvate pokazala je da se ni jedna varijabla koja bi opisala inovativni potencijal hrvatskog poduzetnika nije statistički značajna determinanta za pokretanje poslovnog pothvata zbog uočene prilike, što donekle potkrjepljuje navedenu tezu da bi poduzetnički deficit u Hrvatskoj prije svega trebalo tražiti u niskim aspiracijama novih poduzetnika.

Niske aspiracije i slab inovativni potencijal hrvatskih poduzetnika zajedno s nalazima o značaju korupcije kao strogog ograničenja poduzetničke aktivnosti govore u prilog hipotezi koju postavljaju Estrin i suradnici (2011.), koji tvrde da korupcija i s njom povezana slaba zaštita vlasničkih prava posebno teško pogađaju poduzetnike s velikim potencijalom rasta budući da se upravo njihovi projekti oslanjaju na formalne, impersonalne institucije i stabilnost koju donose takve institucije. Drugi pristup koji može objasniti opisane nalaze

jest hipoteza „naplatne kućice“ prema kojoj korumpirane zemlje mogu uvesti različite barijere poduzetničkoj aktivnosti pa stoga ne postoji tipična konstelacija barijera, već je svim zemljama sa slabom poduzetničkom aktivnosti zajednička upravo raširena korupcija. Navedene hipoteze navode na zaključak da je problem raširene korupcije glavna barijera rastu i ekspanziji inovativnog poduzetništva u Hrvatskoj i da će pokušaji otklanjanja administrativnih barijera biti manjkavi sve dok se na ublaži problem korupcije.

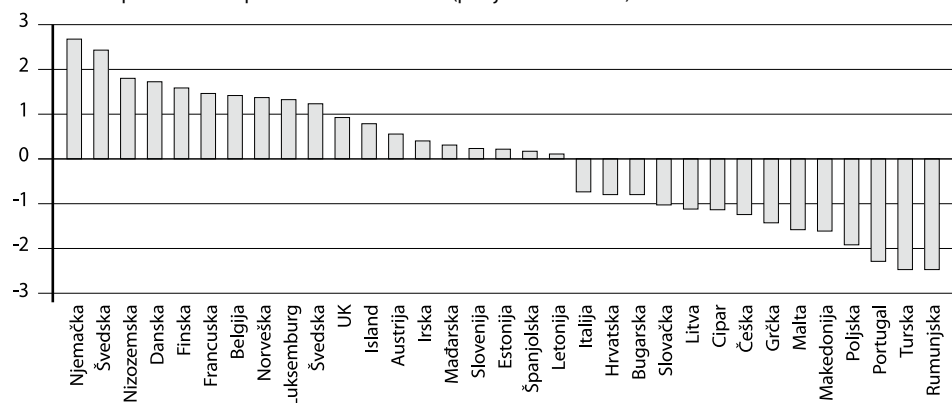
Konačno, nameće se pitanje korisnosti i primjenjivosti nalaza, odnosno mjere u kojoj studija može pomoći pokretanju poduzetničke aktivnosti, i to ne bilo kakve nego one koja povoljno djeluje na ekonomski rast. S jedne strane, jasno je da bolja dijagnostika problema olakšava i formulaciju optimalnog skupa mjera. Međutim, izložena teorijska objašnjenja mahom počivaju na pretpostavkama da konkretna nepovoljna situacija nije tek rezultat loše dijagnostike ili nepoznavanja glavnih razvojnih problema nekog društva, već da predstavlja rezultantu djelovanja čvrstog spleta poticaja. Političkim i poslovnim elitama tako može biti jednako u interesu zadržavanje postojećeg statusa, dok su potencijalni novi poduzetnici, koji bi mogli najviše profitirati od novih pravila igre, previše raspršeni i nedovoljno organizirani da bi u političkom procesu mogli nametnuti svoje interese, koji bi se uvelike podudarali s razvojnim prioritetima društva. Na izbacivanje iz suboptimalne ravnoteže prije svega bi mogli djelovati eksterni čimbenici, kao što su u slučaju Hrvatske npr. pristupanje EU ili dugotrajna recesija, ali definitivno mu mogu pomoći i domaći naponi. Davanje zaokruženog detaljnog programa s preporukama za unaprjeđenje poslovnog okruženja nadilazi ovaj rad, ali jasno je kako inicijative trebaju doći od političkih elita, prije svega kroz izgradnju i jačanje mehanizama demokratske kontrole, kao i od privatnog sektora kroz razvijanje jasnih načela korporativnog upravljanja.

Literatura

- Aidis, Ruta, Estrin, Saul i Mickiewicz, Tomasz (2010.): *Size Matters: Entrepreneurial Entry and Government*, IZA Discussion Paper Series, 5052, srpanj.
- Avanzini, Diego B. (2009.): *Designing Composite Entrepreneurship Indicators: An Application Using Consensus PCA*, Working Papers UNU-WIDER Research Paper, 41, lipanj.
- Djankov, Simeon, La Porta, Rafael, Lopez-De-Silanes, Florencio i Shleifer, Andrei (2002.): The Regulation of Entry, *The Quarterly Journal of Economics*, 117(1), 1–37.
- Estrin, Saul, Korosteleva, Julija i Mickiewicz, Tomasz (2011.): *Which Institutions Encourage Entrepreneurs to Create Larger Firms?* IZA Discussion Papers, 5481, veljača.
- Mann II, Shideler, John i David (2011.): *Quantifying State Level Risk and Policy Preference Effects on Entrepreneurship*, rad prezentiran na konferenciji 2011 AAEA and NAREA Joint Annual Meeting u organizaciji AAEA/NAREA, Pittsburgh, 24.–26. srpnja.
- Savin, Ivan i Winker, Peter (2010.): *Heuristic Optimization Methods for Dynamic Panel Data Model Selection. Application on the Russian Innovative Performance*, COMISEF Working Papers, 27, veljača.
- Van Praag i van Stel, Mirjam i Andre (2011.): *The More Business Owners the Merrier? The Role of Tertiary Education*, Tinbergen Institute Discussion Papers, 11-067/3, travanj.
- Zhu, Mu i Chipman, Hugh A. (2006.): *Darwinian Evolution in Parallel Universes: A Parallel Genetic Algorithm for Variable Selection*, *Technometrics*, 48(4), 491–502.

DODATAK

Slika 1. Kompozitni indeks poduzetničke aktivnosti (prosjek 2002.–2010.)

Izvor: izračun autora

Tablica 1. Potencijalne determinante poduzetničke aktivnosti

Naziv varijable	Redni broj	Izvor
Individualne determinante (mikrorazina)		
Postotak populacije 18–64 koji smatra da ima dovoljno znanja i vještina da pokrene posao	1	GEM
Postotak populacije 18–64 koji vidi priliku za pokretanje posla u području gdje žive	2	GEM
Broj diplomiranih na 1000 stanovnika populacije 24–35	3	Eurostat
Ukupni izdaci za obrazovanje kao % BDP-a	4	Eurostat
Strano stanovništvo kao % ukupnog stanovništva; WDI_GDF World Bank	5	SB
Postotak ukupne populacije između 15 i 64 godine	6	SB
Postotak ukupne populacije starije od 65 godina	7	SB
Organizacijske i industrijske determinante (mezorazina)		
Jedinični trošak rada, bazni indeks (100=2005)	8	Eurostat
Realna kamatna stopa (%)	9	SB
Indeks kvalitete informacija o dostupnosti kredita	10	SB
Broj dana potrebnih da se osigura provedba ugovora	11	SB
Troškovi pokretanja posla kao % BNP-a p/c	12	SB
Broj dana potrebnih da se otvori posao	13	SB
Broj dana potrebnih da se registrira zemljište	14	SB
Broj godina potrebnih da se sudskim putem riješi problem nenaplate	15	SB
Broj dana potrebnih da se proizvod izveze	16	SB
Broj dana potrebnih da se proizvod uveze	17	SB

Udio (%) poljoprivrede u BDP-u	18	SB
Udio (%) industrije u BDP-u	19	SB
Domaći krediti dobiveni od bankarskog sektora kao % BDP-a	20	SB
Domaći krediti privatnom sektoru kao % BDP-a	21	SB
Troškovi otpuštanja, u tjednima plaće	22	SB
Broj dana potrebnih da se sagradi skladište	23	SB
Nacionalne i institucionalne determinante (makrorazina)		
Postotak populacije 18–64 koji vidi priliku za pokretanje posla, ali ih strah od neuspjeha sprječava u otvaranju posla	24	GEM
Postotak populacije 18–64 koji smatra da je u njihovoj državi vođenje vlastitog posla poželjna karijera	25	GEM
Postotak populacije 18–64 koji smatra da u njihovoj državi poduzetnici imaju visok društveni status	26	GEM
Postotak populacije 18–64 koji smatra da se u njihovoj državi u medijima često prezentiraju uspješne poduzetničke priče	27	GEM
Aktivna populacija kao % ukupne populacije	28	Eurostat
Broj policiji prijavljenih kriminalnih djela na 1000 stanovnika	29	Eurostat
Postotak stanovništva koji je u riziku od siromaštva (ispod 60% medijskog dohotka nakon socijalnih transfera)	30	Eurostat
Dugoročna nezaposlenost kao % aktivne populacije	31	Eurostat
Gini koeficijent	32	Eurostat
Dug konsolidirane države kao % BDP-a	33	Eurostat
Neto FDI i portfelj investicije kao % BDP-a	34	SB
Ulaganja u R&D kao % BDP-a	35	SB
Ukupne subvencije i socijalni transferi kao % državnih rashoda	36	SB
Stopa nezaposlenosti	37	Eurostat
Stopa rasta BDP-a	38	SB
Udio (%) poreza u BDP-u	39	SB
Državna potrošnja kao % BDP-a	40	SB
Indeks percepcije korupcije	41	Transparency International
Log neto raspoloživi nacionalni dohodak, u eurima po stanovniku	42	Eurostat
Log poreza na proizvodnju i uvoz minus subvencije, u eurima po stanovniku	43	Eurostat
Log BDP-a po stanovniku u tekućim cijenama u eurima	44	Eurostat
Log neto godišnjih zarada u eurima	45	SB, DZS
Porezi na proizvodnju i uvoz minus subvencije kao % BDP-a	46	SB
Kvadrirani log BDP-a po stanovniku	47	Eurostat
Postotak zaposlenih u populaciji 15+	48	SB
Visokoobrazovani nezaposleni, kao % ukupne nezaposlenosti	49	SB
Log dodane vrijednosti u poljoprivredi po radniku	50	SB

Izvori: GEM, Eurostat, Svjetska banka (SB), Transparency International, DZS

RASPRAVA*

*Sažetak rasprave napravio je Matija Kroflin.

HRVATSKA NIKADA NIJE OSTVARILA MODERNI EKONOMSKI RAST

Još od sredine 50-ih godina ekonomisti imaju uspješnu mjeru rasta (*benchmark*), a to je tzv. moderni ekonomski rast (MER). Značenje MER-a odredio je 1956. Simon Kuznets, a prema njemu on podrazumijeva postizanje postojećih i visokih stopa rasta koje vode ka gospodarskom restrukturiranju i razvoju u prihvatljivom okruženju.

Činjenica je da ne postoji zajamčen uspjeh u stvaranju rasta. Na razini globalne ekonomije moguće je pronaći gotovo isti broj uspjeha i neuspjeha, a najveći je broj primjera stagnacije. S tog aspekta zanimljiv pogled pružaju skale ekonomskog razvoja europskih zemalja netom prije Prvog svjetskog rata i danas. One, naime, za sve zemlje izgledaju gotovo identično osim za zemlje Skandinavije koje su u tom razdoblju uspjele ostvariti znatan napredak.

U skladu s tim već gotovo stotinu godina političari pokušavaju proaktivnom ekonomskom politikom trajno povećati stopu rasta i ubrzati konvergenciju nacionalnih gospodarstva s gospodarstvima jezgre. Unatoč tomu, do danas nije oblikovan univerzalan skup politika koje bi sigurno vodile modernom ekonomskom rastu, niti su političari i ekonomisti ikada uspjeli predvidjeti ili određenom ekonomskom politikom generirati takav rast. Međutim, za MER je karakteristično da je on uvijek posljedica određene točke diskontinuiteta koja je često tek naknadno bila prepoznata kao jedan od odlučujućih razloga njegova ostvarivanja.

Iz konteksta situacije u domaćoj ekonomiji zanimljiva je činjenica da Hrvatska nikada u svojoj povijesti nije ostvarila moderni ekonomski rast. Ako se u obzir uzme dugoročniji pogled unazad, Hrvatska je prošla svojevrsnu fazu restrukturiranja i danas je srednje razvijena zemlja u kojoj je došlo do bitnih promjena u posljednjih stotinjak godina. Uz to Hrvatska je imala nekoliko razdoblja ubrzanja rasta u posljednjih 100 godina, no ni jedno od njih nije preraslo u moderni ekonomski rast, odnosno ni jedno od tih ubrzanja nije trajalo.

Zbog promjene Vlade, skorog ulaska u EU i optimizma da kriza ne može trajati vječno 2012. također je neiskorištena prilika i očigledno je kako je Hrvatska veoma uspješna u tome da ne zna iskoristi povoljan splet okolnosti i iz njega ostvariti određen rast. U skladu s tim postavlja se pitanje zašto je to tako, možemo li što promijeniti kako bismo potaknuli takav rast i ima li izgleda da ga Hrvatska uskoro i ostvari?

DIJAGNOSTIKA RASTA - GLAVNO OGRANIČENJE RASTA U HRVATSKOJ JE NEMOBILNOST

Relativno dobre odgovore na postavljena pitanja pruža dijagnostika rasta koja u slučaju Hrvatske daje najbolje i najekonomičnije rezultate te vjerojatno najprikladnije objašnjava kako generirati rast.

Ako se rast promatra putem dijagnostike rasta, u određenom se trenutku traži glavna prepreka ili ograničenje rasta. Naravno, ograničenja može postojati mnogo, ali na kraju se iz tog mnoštva izlučuje najzastupljenije te se rast postiže usmjeravanjem na njegovo uklanjanje. Usredotočenjem na bitno omogućuje se da taj pristup generira najveće stope rasta i bude najštedljiviji.

U skladu s tim, pristup dijagnostike rasta korišten je i u obuhvatnom istraživanju *Dijagnostika prepreka rasta* koje je financiralo Hrvatsko udruženje poslodavaca, a medijski pratio magazin Banka. Cilj istraživanja bio je pronaći parcijalna ograničenja rasta u četiri različita područja i iz njih izvući glavno ograničenje rasta u Hrvatskoj. Ograničenja su tražena u segmentu otvorenosti, poduzetništva, države i tržišta rada. Istraživanje je prepoznalo brojna ograničenja, a kako bi se izvelo glavno ograničenje, izvedena su po dva parcijalna ograničenja za svako promatrano polje. U istraživanju je sudjelovalo 16 istraživača iz sedam institucija (EFZG, EIZ, EFOS, EFST, IJF, HNB i ZŠEM) i tri recenzenta iz Beča, Londona i Ljubljane te je ono svojevrsan pionirski pothvat jer su prijašnji pokušaji dijagnosticiranja rasta bili temeljeni na preporučavanju tuđih okvira, a istraživanje donosi jedinstven dijagnostički okvir.

Projekt je rezultirao aktualnim i veoma važnim porukama i indikativno je da ga nije financirao javni sektor, ali još je važnije to što se trenutačno ne zna što s rezultatima i kako ih prezentirati onima koji bi po pitanju rasta mogli nešto i poduzeti. Dijelom takva situacija upućuje na problem recepcije na više razina, i to ne samo novih ideja, nego i istraživanja koja nude drukčiji pogled na uobičajena stanja stvari.

Kao dva glavna ograničenja unutar dijela Istraživanja koje se bavilo utjecajem države na rast istaknute su neefikasnost i korupcija. Prvo ograničenje upućuje na činjenicu da glavni problem nije prevelik državni sektor nego njegova neučinkovitost, koja je posljedica netransparentnosti i korupcije, a drugo se ograničenje tiče korupcije unutar javnih poduzeća. Istraživanje tržišta rada u prvi je plan dovelo nedostatak kvalitetne radne snage i nepodudarnost ponude i potražnje u pogledu kompetencija, a što se tiče otvorenosti, tu su se kao glavna ograničenja nametnula alokativna neefikasnost koja smanjuje pritek novca u sektore koji mogu izvoziti te neprimjeren institucionalni okvir za izvoz. I u konačnici na području poduzetništva kao ograničenja prepoznati su manjak inovacija i kreativnosti povezanih s nedostatkom kompetencija te isprepletenost korupcije s nepovoljnim poslovnim okruženjem.

Sumiranjem parcijalnih ograničenja i njihovim slaganjem u stablo dijagnostike rasta kao glavno ograničenje rasta prepoznata je nemobilnost. Dakle, zajednički je nazivnik svih parcijalnih ograničenja nemobilnost i rješavanjem tog problema uklanjaju se i ostale prepreke. S druge strane uklanjanje drugih prepreka čije se postojanje ne dovodi u pitanje bez promjene mobilnosti ima vrlo ograničen utjecaj na rast i tako predstavlja neefikasne mjere proaktivne politike rasta. Primjerice, moguće je ulagati u povećanje ljudskog kapitala, ali bez porasta mobilnosti on može ostati neiskorišten.

KORUPCIJA JE GLAVNI OGRANIČAVAJUĆI ČIMBENIK RASTA U PODUZETNIŠTVU

U istraživanju se posebna pozornost posvetila segmentu poduzetništva. Proučavanju poduzetništva teško je pristupiti analitički jer je poduzetništvo latentna varijabla koju se ne može mjeriti, a i definicija poduzetništva je neodređena. Također, iako postoji logička, ne postoji čvrsta empirijska povezanost između razine poduzetničke aktivnosti i rasta. Naime, poduzetnici mogu biti aktivni u neproduktivnim, pa i društveno destruktivnim djelatnostima. Stoga je kao temelj za proučavanje poduzetništva poslužio rad Avanzinija iz 2009. koji je koristio faktorsku analizu i promatranjem različitih indikatora povezanih s poduzetništvom i poduzetničkom aktivnošću izvodio određene zaključke.

Tako je, po uzoru na Avanzinija, kreiran kompozitni indeks poduzetničke aktivnosti u Hrvatskoj koji je promatrao razdoblje od 2002. do 2010., a Hrvatsku je svrstao otprilike u sredinu distribucije 33 europske zemlje. U objašnjavanju kretanja tog indeksa značajnima se pokazao indeks percepcije korupcije koji pokazuje da manja razina korupcije djeluje pozitivno na poduzetničku aktivnost, kao i subvencije te socijalni transferi koji pružaju ljudima određenu potporu ili sigurnost prilikom pokretanja vlastitog posla. Signifikantnim su se pokazala i ulaganja u istraživanje i razvoj kao udio u BDP-u, broj dana potrebnih da se proizvod uveze te udio stranog stanovništva.

Ako se promatra odstupanje tih indikatora u odnosu na prosjek uzorka svih zemalja, za Hrvatsku se izdvajaju dva indikatora koja mogu objasniti deficit poduzetničke aktivnosti, a to su indeks percepcije korupcije i ulaganja u istraživanja i razvoj. Vrijednosti potonje varijable i nisu atipično niske, već su odraz strukture ekonomije koja nije ušla u fazu razvoja zasnovanu na znanju. Uz to, istraživanje je upozorilo na činjenicu da poduzetnici iz prilike u Hrvatskoj imaju neobično nizak potencijal rasta i inovativni potencijal, što se može protumačiti i postojanjem određenih barijera za rast poduzeća koje usporavaju ili čak onemogućavaju tranziciju iz malih poduzeća u gazele, odnosno produktivna brzorastuća poduzeća koja ostvaruju određene *spill-over* efekte za ostala poduzeća i društvo u cjelini.

U slučaju Hrvatske zanimljivo je da istraživanje nije detektiralo administrativne prepreke koje se u javnosti često navode kao ograničenje poduzetništva, osim ograničenja uvoza koje nije toliko značajno kao neke druge varijable. Donekle je to u skladu sa stajalištem koje opisuju S. Djankov i sur. (2002.), odnosno tzv. teorijom naplatnih kućica (*tollbooth view*), koja kaže da će korumpirani političari svjesno podići barijere na određenim mjestima i ako se pažnja javnosti usmjeri na njih, barijere će se jednostavno premjestiti na drugo mjesto gdje će se nastaviti ubiranje rente.

Dakle, političke elite u različitim zemljama barataju različitim instrumentarijem barijera pa bi i svaka zemlja trebala imati drukčija i jedinstvena rješenja za uklanjanje tih barijera.

O negativnom utjecaju korupcije na poduzetništvo govore i S. Estrin i sur. (2011.) koji iznose zaključak kako na poduzetničku aktivnost najdestruktivnije djeluju korupcija i slaba zaštita vlasničkih prava. Ta dva problema prema njihovom mišljenju najviše pogađaju poduzetnike s velikim potencijalom rasta jer se projekti koje žele pokrenuti oslanjaju na formalne institucije te njihovu stabilnost, odnosno na elemente koji nedostaju u koruptivnom okruženju.

Niske aspiracije i slab inovativni potencijal hrvatskih poduzetnika, kao i nalazi o značaju korupcije kao ograničenja poduzetničke aktivnosti, govore u prilog djelovanju navedene hipoteze i u slučaju hrvatskog gospodarstva.

IZMEĐU KORUPCIJE I STATE CAPTUREA TEŠKO JE POVUĆI JASNU GRANICU

Iako se u biti korupcija, koja pretpostavlja konkretno traženje određenih usluga ili davanja kako bi se dobila protuusluga, razlikuje od određenih oblika renti koje proizlaze iz zadržavanja barijera ili monopolističkih situacija, ekonomski, odnosno postupkom mjerenja između tih pojmova nije moguće uspostaviti jasnu distinkciju. To dovodi do situacije u kojoj je veoma teško razlikovati korupciju od zarobljavanja države (*state capture*) jer nije

jasno komu pripada glavina renti koja se stvara postavljanjem barijera. Sa stajališta ekonomista glavni bi kriterij bio tko zarađuje više, političari i birokrati ili poduzetnici koji se suočavaju s manjom konkurencijom pa stoga mogu naplaćivati veće cijene, dobivati poslove koje inače ne bi dobili ili bi ih dobili uz puno niže profite.

Što se tiče mogućnosti poduzetnika da djeluju na korupciju, na raspolaganju su im i određene inicijative koje ne moraju nužno uključivati državu. Kodeksi i pravila ponašanja, procedure za zaštitu zviždača i procedure za postupanje u sumnjivim situacijama iznude mita mogle bi pomoći.

Međutim, činjenica da tijela poput Hrvatskog udruženja poduzetnika, Hrvatske obrtničke komore ili Hrvatske gospodarske komore, kao i određenih većih poduzeća, već imaju svoje etičke kodekse, a istodobno postoje javnosti poznati primjeri njihova kršenja, ali i svjesnog nepoštivanja zakona, nameće pitanje bi li uređeniji sustav poslovanja zaista svima i odgovarao ili ovakvo okruženje onima koji se snalaze pruža posebne koristi.

Nadalje, u javnim raspravama korupciju se obično individualizira, a problem javnog upravljanja sistematizira. Ta su dva problema u svojoj biti isprepletena i percepcija korupcije kao ključnog izvora poduzetničkog deficita i svojevrsne prepreke rastu relativno je usko shvaćena. Naime, cijeli se problem često svodi na slijeđenje određenog vlastitog interesa aktera koji izvan legalnih transakcija formiraju područje ilegalnih transakcija ne bi li ostvarili određene dobiti. Kada bi se radilo samo o tome, onda bi u osnovi *policy* problem bio relativno jednostavan.

Suprotno tomu u komunikaciji s poduzetnicima stječe se dojam kako oni stvari ne percipiraju samo kao problem prisile na nelegitimna davanja da bi ostvarili svoj plan ili poticanja na nelegitimne usluge da bi ostvarili određenu prednost. Postoji i problem koji se odnosi na niski upravljački kapacitet i niski kapacitet upravljačkog ljudskog kapitala koji stvara golem broj prepreka čak i iz najbenevolentnijih namjera jer sam *policy* proces uključuje golemu količinu neznanja i nesinerģije. Tako se prepreke generiraju i s najboljim namjerama, što pak posljedično vodi i k potražnji za korupcijom jer kada se birokratske prepreke jednom stvore, potrebno ih je nekako i zaobići.

Navedeno otvara i pitanje mobilnosti naših upravljačkih elita, odnosno koji ih sektori i kakvo poslovno okruženje generira. U skladu s tim moguće je da u Hrvatskoj postoje i značajni problemi u mobilnosti na toj primarnoj razini gdje se formiraju vladanje i upravljanje, odnosno ključne upravljačke ideje.

Očit je primjer vidljiv na Zagrebačkom sveučilištu u debati vezanoj uz dob umirovljenja profesora u kojoj je na neki način vidljiv primjer elita koje očekuju da ostanu u ulozi svojevrsne kaste. Takav oblik ponašanja upućuje na problem u socijalnoj strukturi društva koji je mnogo teže rješavati nego pitanje pokretljivosti resursa.

S druge strane, ako se pogleda primjer Japana, mogli bismo zaključiti kako je u slučaju te azijske zemlje u kojoj je društvo visoko paternalizirano i profesori aktivno rade i s 80 godina pitanje mobilnosti jedan od gorućih problema. Međutim, Japan je jedno od najrazvijenijih svjetskih gospodarstava. Dublja analiza pokazuje kako je za Japan karakteristična interna mobilnost kojom se kompenzira manjak vanjske mobilnosti.

Nažalost, Hrvatska je po brojnim pitanjima daleko od Japana, pa tako istraživanja Europske fondacije pokazuju da su upravljačka fleksibilnost i upravljanje ljudskim resursima veoma konzervativni te se Hrvatska ubraja u skupinu zemalja s najmanjom unutarnjom fleksibilnošću poduzeća i najmanjom *part-time* zaposlenošću. Također, da bi interna mobilnost bila moguća, poduzeća moraju dosegnuti određenu veličinu i starost, a naša su poduzeća u prosjeku premala i premlada da bi mogla razviti toliku unutarnju zrelost i kompenzirati nedostatak vanjske mobilnosti. Stoga je u našem slučaju prvo potrebno raditi na vanjskoj mobilnosti.

MJERE KOJIMA BI SE MOGLA POVEĆATI MOBILNOST

Mobilnost je izrazito dobar instrument za analizu politika, odnosno svojevrsan je lakmus-papir za njihovo analiziranje. Posebno je dobar kao kritički alat jer kroz mobilnost kao filter možemo donositi zaključke o tome u kojem smjeru određena politika ide. Također, ako pokušamo koristiti ga proaktivno i predložiti konkretne mjere, možemo doći do nekih relativno lako dostupnih i brzo provedivih mjera vezanih uz javni sektor.

Tako bi jedna od konkretnih mjera povećanja mobilnosti u javnom sektoru, koja se već koristi u određenim zemljama poput Grčke, Italije, Švicarske i Njemačke, mogla biti uvođenje pravila o nemogućnosti napredovanja unutar iste organizacije. Primjerice, ako osoba na jednom fakultetu postane docent, na drugom bi trebala postati profesor. Ili, ako je netko voditelj zemljišnih knjiga na jednom području, želi li napredovati, mora karijeru nastaviti na nekom drugom geografskom području. Tako bi se pridonijelo razbijanju klijentelističkih veza, i to u već u kratkom roku.

Kao primjer ističe se i Poljska koja u posljednjih 20 godina ostvaruje konstantan rast i jedna je od rijetkih zemalja koje nisu upale u recesiju. Među ostalim uvjetima za takav rezultat Poljske dijelom je zaslužna i potpuna teritorijalna reforma kojom su redizajnirane lokalna i regionalna razina i razbijene dugogodišnje klijentelističke veze.

Međutim, potrebno je uzeti u obzir i druge mnogo teže rješive probleme na koje bi trebalo djelovati određenim srednjoročnim i dugoročnim mjerama. Tu se ističe problem unutarnje mobilnosti rada koji se ponajprije veže uz mogućnost pojedinca da se miče iz jednog zanimanja u drugo, što počinje reformom obrazovnog sustava koju nije moguće provesti u kratkom roku. Pritom je potrebno zapitati se stavlja li se naglasak na generička znanja, načine stjecanja novih znanja ili je naglasak na uskim specijalizacijama za koje je unaprijed nemoguće znati hoće li biti aktualne i u sljedećih 10 godina.

Iako u javnom sektoru postoje određena instant-rješenja koja bi mogla povećati mobilnost, situacija je znatno kompliciranija u privatnom sektoru. Treba li ići tako daleko i ograničiti vrijeme na koje smijete biti direktor jedne banke? Naime, klijentelizam proizlazi iz umreženja, ali ono nije loše samo po sebi jer stvara povjerenje i olakšava transakcije. Dakle, kada se uđe u detalje kako zaista oblikovati određene mjere, valja razmišljati dalekosežno i razmotriti i popratne efekte pojedinih mjera.

UKUPAN RAST U HRVATSKOJ GENERIRAN JE U MALOM BROJU PODUZEĆA

Istraživanje je pokazalo kako hrvatska poduzeća često šecu između dobiti i gubitka te kako je ostvareni rast koncentriran u veoma malom broju poduzeća. Pokazalo se kako su brzorastuća poduzeća (gazele) u razdoblju od 1995. do 2009. u prosjeku činile oko 2–6 posto ukupno aktivnih poduzeća, ali je njihov udio u zaposlenosti bio između 10 i 20 posto. Također, ta su poduzeća u promatranom razdoblju generirala gotovo cjelokupno povećanje neto zaposlenosti.

U istraživanju je prepoznato kako su gazele u prosjeku produktivnije od ostalih poduzeća te imaju znatne neizravne učinke na poduzeća u djelatnosti u kojoj posluju, odnosno na njihovu efikasnost. Gazele nakon početne faze brzog rasta zadržavaju višu stopu produktivnosti pa time djeluju i na produktivnost gospodarstva. Takvi rezultati sugeriraju da među brzorastućim poduzetnicima u Hrvatskoj prevladava produktivan tip poduzetništva te da uspjeh tih poduzeća u većini slučajeva vjerojatno ne ovisi o administrativnim barijerama koje bi utjecale na njihovu konkurenciju.

Bez obzira na zaključak da su gazele dovoljno velike kao grupa da mogu utjecati na ishod i da vjerojatno nisu vezane uz politički model, odnosno da su uspješne i bez toga da su dio klijentelističkih i korupcijskih mreža, istraživanje ostavlja priču dekompozicije gazela otvorenom i stoga nije moguće sa sigurnošću izvoditi takve zaključke.

Iako gazele nisu koncentrirane u točno određenim sektorima, ostaje istražiti koliko je poslovanje s državnim poduzećima ključno za rast gazela, odnosno koliko detektirane gazele na neki način eksploatiraju visoku razinu državnog vlasništva i javnih rashoda, a koliko su se emancipirale i kreirale alternativne putove rasta. Nažalost, postoje određeni podaci za najnovije razdoblje, ali u biti bi se moglo reći da je sistematizacija podataka o javnoj nabavi veoma komplicirana. U skladu s time danas postoji puna legitimnost zahtjeva da se Finina anonimizirana baza podataka učini javnim dobrom, što bi ujedno povećalo sposobnost spoznaje o načinima funkcioniranja hrvatskih poduzeća.

Nadalje, u Hrvatskoj bi mogle postojati tri vrste gazela. Prva vrsta mogla bi biti orijentirana na domaće tržište i ovisna o državi i potencijalnoj korupciji, gdje bi posebno značajan mogao biti sektor graditeljstva. Taj sektor zaista i bilježi natprosječnu penetraciju gazela, ali ona ne odstupa toliko od prosjeka da bismo mogli iz toga izvlačiti određene zaključke. Druga bi vrsta mogle biti ostale domaće gazele koje djeluju na kompetitivnom tržištu i nisu toliko ovisne o državi, a treće bi mogle bile izvozne gazele. Također, na irskom primjeru vidljivo je da su gazele bazirane u sektorima s visokom dodanom vrijednošću pa bi u sljedećim istraživanjima gazela bilo zanimljivo vidjeti kakva je korelacija u našem slučaju između gazela i sektora visoke dodane vrijednosti.

PREMA OPTIMISTIČNIM PROGNOZAMA HRVATSKOJ TREBA 29 GODINA DA DOSTIGNE PROSJEK EU-A - POVEĆANJE MOBILNOSTI MOGLO BI UBRZATI KONVERGENCIJU

Određene simulacije pokazuju kako je Hrvatskoj prema optimističnim prognozama (prosječan rast od 5 posto) potrebno 29 godina da bi dostigla prosjek EU-a (uz prosjek rasta EU-a od 2 posto). Ako se u obzir uzme nešto realniji rast od 3 posto, za dostizanje prosjeka potreban nam je cijeli životni vijek, što je generacijski problem koji se ne može riješiti preko noći.

Obično postoje dva načina na koja se tumači kretanje nekog gospodarstva. Prvi, optimistički pristup, podrazumijeva postojanje svojevrsnog linearnog trenda i u tom slučaju recesija ne mijenja fundamentalno sam trend jer se nakon oporavka ekonomija vraća na prijašnji trend, a ako se želi djelovati na taj trend, potrebno je utjecati na faktore rasta. Drugi, realniji pristup, podrazumijeva da recesija dovodi do usporavanja trenda i u tom slučaju morate djelovati na fundamentalne faktore rasta ili prafaktore.

U literaturi postoje tri takva faktora. Prvi je zemljopisni položaj koji je u slučaju Hrvatske veoma povoljan, a druga se dva tiču integracije u međunarodne ekonomske tokove, što ne podrazumijeva samo uvoz i izvoz, već i spremnost na ideje, te kvaliteta institucija. Ta su oba faktora veoma vezana uz mobilnost i ako pretpostavimo da je recesija promijenila trend rasta, vrlo je važno djelovati na jačanje mobilnosti jer se time djeluje i na prafaktore i ubrzanje trenda rasta.

U takvoj situaciji država bi trebala odigrati veoma važnu ulogu jer ima mogućnost da u kratkom roku određenim mjerama poveća mobilnost. U skladu s tim ono što Vlada poduzme u sljedećih šest mjeseci moglo bi značajno odrediti tijek događaja u nadolazećim godinama. Međutim, dosadašnji potezi Vlade upućuju na to da ona nije na dobrom putu da ubrza rast ako našim glavnim problemom smatramo nemobilnost. *State-led economy* model i velike investicije javnog sektora kojima Vlada pokušava potaknuti rast mogle bi generirati kratkotrajno ubrzanje, ali ne i MER. Dapače, sadašnju politiku Vlade moglo bi se okarakterizirati kao onu koja smanjuje mobilnost i povećava korupciju jer se usmjerava na sektore koji svugdje u svijetu imaju problema s korupcijom.

Zaključak se može svesti na to da je Hrvatskoj potrebna točka diskontinuiteta, odnosno neka vrsta pozitivnog šoka. Dolaskom nepripremljene Vlade potrošen je vrlo važan izvor mogućeg pozitivnog šoka i ako ne dođe do zaokreta u sadašnjoj politici, ne može se očekivati šok mobilnosti koji bi mogao utjecati na rast. U takvoj situaciji ostaje nada u polet svjetskog gospodarstva ili članstvo u EU, koje se u slučaju drugih zemalja pokazalo pozitivno s aspekta rasta.